17685

NATIONAL LIBRARY
OTTAWA

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE
OTTAWA

CANADA

NAME OF AUTHOR. Yevhen Shtendera

TITLE OF THESIS. Roman Ulasa Samchuka "Na tverdiy zemli": krytychnyj rozhliad ("Ulas Samchuk's Novel 'On Solid Land': A Criticism")

UNIVERSITY. of ALBERTA

DEGREE FOR WHICH THESIS WAS PRESENTED. Master of Art

YEAR THIS DEGREE GRANTED. 1973

Permission is hereby granted to THE NATIONAL LIBRARY OF CANADA to microfilm this thesis and to lend or sell copies of the film.

The author reserves other publication rights, and neither the thesis nor extensive extracts from it may be printed or otherwise reproduced without the author's written permission.

(Signed) E. Shtendera

PERMANENT ADDRESS:

223 Pasqua St. N
Regina, Sask.
Canada

DATED. October 5, 1973

NL-91 (10-68)

THE UNIVERSITY OF ALBERTA

РОМАН УЛАСА САМЧУКА НА ТВЕРДІЙ ЗЕМЛІ: КРИТИЧНИЙ РОЗГЛЯД

("ULAS SAMCHUK'S NOVEL ON SOLID LAND: A CRITICISM")

by

© YEVHEN SHTENDERA

A THESIS

SUBMITTED TO THE FACULTY OF GRADUATE STUDIES AND RESEARCH

IN PARTIAL FULFILMENT OF THE REQUIREMENTS FOR THE

DEGREE OF MASTER OF ARTS

DEPARTMENT OF SLAVIC LANGUAGES

EDMONTON, ALBERTA

FALL, 1973

THE UNIVERSITY OF ALBERTA

FACULTY OF GRADUATE STUDIES AND RESEARCH

The undersigned certify that they have read, and recommend to the Faculty of Graduate Studies and Research, for acceptance, a thesis entitled Ulas Samchuk's Novel On Solid Land: A Criticism, submitted by Yevhen (Eugene) Shtendera in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts.

Oleh Zujewskyj
....
Supervisor

Kalynowskyj
....

Tom M S Priestly
....

B. Mozejko
....

Date September 28, 1973

ABSTRACT

This thesis presents a criticism of Ulas Samchuk's novel Na tverdiy zemli ("On Solid Land"), his first novel with a Canadian setting. In this work the author's primary concern was artistic rather than sociological as in his earlier works.

Stylistically the analysis concerns itself primarily with innovative elements. Syntactical analysis reveals the author's ingenuity in adapting sentence structure to the desired mood or effect, and in his use of original descriptive phrases. The first-person narrative style is successful, although disadvantages are found in its use. Also discussed are the general characteristics of the author's dialogue, Anglicisms, and other elements of the style.

The discussion of characters and characterization reveals a definite artistic structure, into which Samchuk places the motif of the interplay of the natural and capricious in life. Apart from the main character the novel deals with two contrasting types of women, some parodic and allegorical characters, a "court jester" figure, and other secondary characters. The author creates vivid images of women, and his positive main character, through adroit plot manipulation, becomes more true to life and believable. Successes and failures in general characterization are noted.

Analysis of the plot construction reveals the following plan: the introduction consists of nearly independent episodes; the central parts are tightly organized around the love motif; and the fourth part is written in a combination of summary and episodic forms of narrative. The most dynamic are the central sections, while the last section loses

tension as a result of more static conflicting forces and inclusion of digressions and theoretical material.

In analysing different components of the novel, the author's theoretical viewpoint is taken into consideration. Also comparisons are provided with aspects of other works by Samchuk, and similarities and differences are discussed.

КОРОТКИЙ ЗМІСТ

Ця праця дає критичний розгляд роману Уласа Самчука <u>На твердій землі</u>, тематика якого взята з канадського життя. Цей твір більше, ніж попередні романи автора, підпорядкований естетичним вимогам.

У мовостилі проаналізовано передусім елементи новаторства. Аналіза будови речень виявила, що автор винахідливий у пристосуванні синтакси до настрою розповіді й бажаного ефекту. Багато нового він проявляє у доборі образних висловів. Розгляд методи розповіді від першої особи стверджує її ефективність, хоч відзначено теж її деякий некорисний вплив. Подана також характеристика діялогів, англіцизмів і інших компонентів стилю.

Аналіза персонажів виказала їх виразну естетичну структуру, в основу якої автор поклав мотив гри природного і примхливого в людському житті. Крім головного героя, в романі дві контрасно зображені наречені, пародійні й алегоричні персонажі, "правдомовець" тощо. Автор створив кольоритні жіночі образи. Також завдяки ускладненню, його позитивний головний герой вийшов більш життєвим і реальним. Відзначено теж успіхи й недомагання в характеристиках і ролях дійових осіб.

Обговорення сюжету виявило таку побудову. Вступна частина роману складається наче з самостійних епізодів; центральні частини мають стрункий сюжет, опертий на мотиві кохання; четверта частина має характер хроніки. Найбільшу

динаміку виказують центральні частини роману. Зате кінцева частина надто розлога в наслідок уведеного декоративного й публіцистичного матеріялу.

Аналізуючи поодинокі аспекти твору, узгляднено теоретичні писання автора. Порівняно теж різні компоненти роману з іншими творами автора для відмічення наявних паралель і нововведень.

ACKNOWLEDGEMENTS

The author of this thesis wishes to express his sincere appreciation to Professor Oleh Zujewskyj, who supervised his work, for his assistance, valuable comments and suggestions. The writer is also indebted to the novelist, Ulas Samchuk, for bibliography of his works and supplementary information. The writer thanks the University of Saskatchewan, Regina Campus Library, for services of interlibrary loans and the Department of Germanic and Slavic Studies of this University, for ordering needed materials. The writer also expresses his gratitude to Mrs. Onysia Drebot for her patience and co-operation in typing this study.

З М І С Т

Розділ перший: ВСТУП 1

Розділ другий: ОСОБЛИВОСТІ МОВИ І СТИЛЮ 10

1. Загальні завваження про мову і стиль автора 10
2. Особливості лексики 15
3. Будова речень і їх стилістичне пристосування 19
4. Організація образної мови 23
5. Розповідь від першої особи 28
6. Місце діялогів 35
7. Підсумки 38

Розділ третій: ПЕРСОНАЖІ РОМАНУ 40

1. Світ героїв Уласа Самчука 40
2. Система персонажів 43
3. Уведення персонажів 47
4. Двійники і ділове сумління Павла 50
5. Пародійні персонажі 54
6. Дві наречені 58
7. "Коваль своєї долі" 64
8. Новаторство і традиція 71

Розділ четвертий: СЮЖЕТНА ПОБУДОВА І КОМПОЗИЦІЯ 74

1. Головні сюжетні конфлікти 74
2. Вступна частина роману 75
3. Кохання з Леною 78
4. Довга розлука 85
5. Композиційна динаміка розповіді 91

Розділ п'ятий: ЖИТТЯ І ПРИМХЛИВІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ДОЛІ 100

БІБЛІОГРАФІЯ 112

ТАБЛИЦІ

Таблиця 1. Схема побудови роману і насичення поодиноких розділів діялогами 36

Таблиця 2. Схема диспозиції й композиції 103

Розділ перший

ВСТУП

Мета цієї праці дати критичний розгляд роману Уласа Самчука На твердій землі.[1] Кілька важливих арґументів промовляє за доцільність ширшої критичної аналізи даного твору.

Крім кількох газетних згадок, роман На твердій землі досі не дочекався серйознішого критичного огляду. Не можна цього вважати за неуспіх твору. Нам видається, що цей роман не тільки що не є гіршим від інших творів автора, а навпаки - він має деякі властивості, які заслуговують на особливу увагу. Василь Чапленко, наприклад, також зачисляє цей роман до "найкращих творів" Уласа Самчука, разом з романом Чого не гоїть вогонь (він, мабуть, помилково подав назву твору На твердому ґрунті .[2] "Непомічення" роману є результатом ситуації, в якій опинився український літературний процес поза Україною. Радянські критики української літератури не можуть позитивно писати про творчість письменників-еміґрантів. Вони обговорюють лише твори комуністичних українських письменників поза СССР. Про інших вони не згадують, а тих, кого з політичних чи інших мотивів годі промовчати, гостро критикують чи, радше, лають. Власне Улас Самчук здобув широку цього роду "критику" в Україні, передусім за романи

---

1. Улас Самчук, На твердій землі (Торонто: Українська кредитова спілка, 1967).

2. Василь Чапленко, "Про історію українського еміґраційного письменства", Нові дні, р. 24, ч. 281 (черв. 1973), стор. 22.

Волинь, Марія, Чого не гоїть вогонь, Ост, Темрява і за мемуари На білому коні. З видатніших українських літературних критиків на еміґрації, як В. Державин, Ю. Дивнич, І. Костецький, Г. Костюк, Б. Кравців, О. Мох, В. Чапленко, Ю. Шерех чи інші, які писали про нові твори письменників, одні вже не живуть, інші відійшли від літературної критики, ще інші посвятили себе студіям літературних процесів у підрадянській Україні, де після смерти Сталіна, а особливо в 1960-их роках, надійно пожвавилося літературне життя. Подібне спрямування зацікавлень також молодшої ґенерації критиків - українців і неукраїнців, - які цікавляться українською літературою. Ще найбільше присвячують уваги українським еміґраційним літературним справам члени т. зв. нью-йоркської групи поетів. Однак їхня увага зосереджена на експериментальних модерністичних течіях в літературі. Таким чином старші традиційні письменники на еміґрації опинилися в 1960-их роках неначе поза сферою поточної літературної критики. Це й стало головною причиною того, що роман На твердій землі не дочекався ширшого розгляду.

Улас Самчук належить до небагатьох авторів, на твори якого було відносно багато відгуків також в 1960-их роках. Його популярність почалася ще в 1930-их роках, коли він трилогією з селянського життя Волинь здобув загальне визнання як один з кращих українських романістів поза межами СССР.[3]

---

3. Roman Olynyk, "Literary and Ideological Trends in the Literature of Western Ukraine", Diss. Montreal 1962, p. 241.

З того часу його романи були звичайно обговорювані в періодичних виданнях. Ще напередодні публікації На твердій землі появилося кілька оглядів його останніх романів, виданих у Канаді. Було й кілька загальних оглядів його творчости. Важливішими з них можна назвати маґістерську дисертацію Анни Марії Бойцун "Ulas Samčuk as Artist and Chronicler", ("Улас Самчук як мистець і літописець"),[4] а також статті Остапа Тарнавського ("Традиція Кожом'яки")[5] та Володимира Жили ("Чи здобуто світову позицію").[6] Останні критичні аналізи, щоправда, не стосуються прямо до роману На твердій землі, однак у них є багато вартісних помічень про різні аспекти творчости автора. Тому ці помічення ми будемо узглядлнювати, аналізуючи відповідні аспекти твору.

Що нового дав автор у романі На твердій землі? В чому полягають мистецькі особливості цього твору, які роблять його відмінним від інших писань Уласа Самчука?

Теми попередніх романів автора були взяті з життя українців на Україні чи в СССР. Дія роману На твердій землі відбувається в Канаді. Така зміна місця дії не тільки вимагала пристосування героїв до обставин канадського життя, але мала вплив на побудову, стиль і мову твору, за якими варто прослідкувати.

---

4. Anna Maria Bojcun, "Ulas Samčuk as Artist and Chronicler", Diss., Syracuse 1964.

5. Остап Тарнавський, "Традиція Кожом'яки; дещо про органічні джерела і паралелі в творчості Уласа Самчука", Слово, 1 (1962), стор. 332-341.

6. Володимир Жила, "Чи здобуто світову позицію", Північне сяйво, ч. 2 (1965), стор. 145-149.

Іншою новизною роману є те, що це твір з життя у великому місті. Дія роману відбувається передусім у Торонті, важливіші персонажі також уродженці міста. В сучасній українській літературі це доволі важливий факт, бо над нею ще й досі тяжить селянська тематика, - твори про село чи вихідців із села в місті. Новою ця тематика є також у творчості Уласа Самчука, якого звичайно зараховують до селянських письменників, не зважаючи на те, що в повоєнних роках він намагався писати також про життя міста. Його основні персонажі були завжди селяни чи люди сільського походження, які "завойовували" місто чи опинялися в ньому в наслідок збігу обставин. В останньому романі автор зображує людину міста.

Улас Самчук належить до соціяльно заанґажованих письменників. Тематика його творів поспіль порушувала суспільні й політичні питання, які займали важливе місце в побудові твору. Роман На твердій землі цікавий тим, що його соціяльне спрямування хоч і виразне, але великою мірою відсунене на другий плян. Це вплинуло на наголошення інших тематичних мотивів. Автор посилив також функцію композиції та стилю. Такий зворот у творчості письменника цікавий і гідний уваги.

Важливе й те, що цей роман є останнім з друкованих творів Уласа Самчука. То ж варто відзначити, що нового запропонував у ньому письменник. До такої новизни, наприклад, належить застосований у ньому послідовний виклад матеріялу від першої особи, чого не було в попередніх творах автора. Крім цього і вищезгаданих нововведень є ще й інші, які будуть обговорені далі.

З формального боку наша аналіза опирається на традиційній теорії роману, так як вона розроблена в англомовних університетських підручниках. Зокрема помічними у систематизації головних аспектів розгляду були підручники М. Істмана,[7] Т. Е. Сандерса,[8] В. Ц. Бута[9] і словник літературознавчих термінів В. Флінта та Е. Гіббарта.[10] Також використані деякі методологічні принципи школи російських формалістів, передусім їх підхід в аналізі складових елементів побудови сюжету, таких як образ, сцена, епізод і ситуація, викладених в Теории литературы Б. Томашевського[11] й Тетиве В. Шкловського.[12] Для характеристики персонажів, а частинно для аналізи сюжету й композиції, помічними також були часто дуже влучні методологічні завваги на цю тему Ігоря Костецького в його "Статті про роман", довшій рецензії роману І. Багряного Буйний вітер.[13] Аналізу розповіді від першої особи

---

7. Richard M. Eastman, A Guide to the Novel (San Francisco: Chandler Publ. Co., 1965).

8. Thomas E. Sanders, The Discovery of Fiction (Glenview, Ill.: Scott, Foresman and Co., 1967).

9. Wayne C. Booth, The Rhetoric of Fiction (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1970).

10. Flint William Thrall and Addison Hibbard, A Handbook to Literature. Rev. and enlarged by C. Hugh Holman (New York: The Odyssey Press, 1960).

11. Б. Томашевский, Теория литературы, 4 изд. (New York and London: Johnson Reprint Co., 1967).

12. Виктор Шкловский, Тетива (Москва: Советский писатель, 1970).

13. Ігор Костецький, "Стаття про роман", Українська літературна газета, чч. 11-12 (лист.-груд. 1958).

оперто на теоретичних принципах Бертіла Ромберґа, який у своїй праці обговорює різні прийоми цієї методи.[14] Для обговорення мотиву примхливости людської долі використано методологічні міркування Л. С. Виґотського в його Психологии искусства, точніше - у розділі "Легкое дыхание".[15]

Українська термінологія нашого розгляду в основному опирається на Словнику літературознавчих термінів В. М. Лесина та О. С. Пулинця,[16] а також інших радянських підручниках, передусім на Теорії літератури О. М. Бандури.[17] Цими підручниками ми користувалися тому, що в них термінологія систематично зібрана й найповніша - охоплює майже всі поняття, потрібні для аналізи літературного твору. Однак ми змушені були відмовитися від визначень у них багатьох термінів, передусім тих, які не стосуються мови й стилістичних елементів твору, бо вони звичайно затемнені політично-ідеологічними приписами т. зв. соціялістичного реалізму. Значення уживаних нами термінів ми розуміємо так, як їх відповідники пояснюють вищеназвані англомовні підручники. Ми не маємо серйозніших застережень до трактування в цих підручниках мовно-стилістичних питань, яке багато в чому

---

14. Bertil Romberg, Studies in the Narrative Technique of the First-Person Novel (Stockholm: Almgvist & Wiksell, 1962).

15. Л. С. Выготский, Психология искусства (Москва: Искусство, 1968), стор. 187-203.

16. В. М. Лесин, О. С. Пулинець, Словник літературознавчих термінів, вид. 2. (Київ: Радянська школа, 1965).

17. О. М. Бандура, Теорія літератури (Київ: Радянська школа, 1969).

допомогло нам у нашій аналізі. Деякі терміни взято також з вищезгаданої рецензії Ігоря Костецького, коли їх відповідників для певних літературознавчих понять бракувало в радянських підручниках. При цьому, ми уточнювали наше розуміння кожного терміну в тих випадках, коли це могло викликати неясність або двозначність.

Розглядаючи поодинокі аспекти твору ми старалися в першу чергу узглядпити інтенцію чи точку зору автора, а тоді вже дошукувалися, наскільки він мав успіх у реалізації свого задуму. Тому, де це було можливе, ми спочатку аналізували погляди автора на дану тему, висловлені звичайно в інших його писаннях. Ми старалися бути об'єктивними, не ставлячи власних тематичних чи естетичних вимог. Дальшу аналізу ми старалися оперти на самому матеріялі, зрозуміти мотиви і прийоми письменника, а щойно пізнавши твір "зсередини", дати оцінку наскільки задум автора освоєний й ефективний з мистецького боку.

Автор цих рядків від початку ставив собі завдання говорити про форму твору, а не про створену письменником ілюзію дійсности. Під формою він розумів мовостиль, композицію, сюжетну побудову, систему персонажів та мотивування їх поступування і ті тематичні мотиви, які лягли в основу естетичної побудови твору.

Однак на першому варіянті праці заважила традиція. Спочатку, в окремих розділах, була обговорена тематика та переказана фабула твору, а щойно тоді почалась аналіза компонентів форми. Вийшов зовсім небажаний результат. Наприклад,

прийшлося систематизувати та підсумовувати різні тематичні мотиви й ставати то в позицію історика мистецтва, то соціолога чи ще когось іншого, щоб їх обговорити. Тим часом ці мотиви, скажімо погляди героїв Уласа Самчука на абстрактне малярство, мають лише побічне, декоративне значення в побудові роману. Обговорення цих питань не тільки забирало багато місця, обмежуючи його для аналізи елементів форми, але й уподібнювало наш розгляд до досліджень соцреалістичних чи схожих на них літературознавців.

Тому працю було ґрунтовно перероблено. Використано тут думку Л. С. Виґотського, висловлену в його аналізі новелі Буніна "Легкое дыхание"[18] про те, що вже сам порядок, вибір і спосіб подачі матеріялу вирішально впливає на загальний ефект літературного твору. Це й було причиною, чому в основу нашої аналізи поставлено лише компоненти форми й відповідно розміщено порядок їх розгляду. Спершу обговорено різні питання мови і стилю, тобто підставового елементу в побудові літературного твору. Після того перейдено до щораз складніших компонентів побудови, щоб все завершити аналізою, звичайно найбільш прихованого, основного тематичного мотиву твору. Натомість такі речі, як переказування фабули, обговорення тематики чи створеної автором ілюзії дійсности трактуються лише під кутом зору компонентів форми.

У цій праці притримуємося т. зв. харківського чи

---

18. Л. С. Выготский, Психология искусства (Москва: Искусство, 1968), стор. 187-208.

академічного правопису.[19] Одначе в цитованому матеріялі залишено правопис оригіналу, але виправлено очевидні технічні похибки.

---

19. Народній комісаріят освіти УРСР, Український правопис, 2. вид. (Харків: Державне видавництво України, 1930); Г. Голоскевич, Правописний словник, 9. вид. (Лондон: Союз українців Великобританії, 1961).

Розділ другий

ОСОБЛИВОСТІ МОВИ І СТИЛЮ

У цьому розділі зупинимося передусім над тими аспектами мови і стилю автора, які є відмінними властивостями обговорюваного нами роману. До них зачисляємо пристосування мови до поведінки персонажів у великому місті та взагалі в Канаді і виклад матеріялу методою розповіді від першої особи. Також розглянемо авторове пристосування синтакси до бажаних стилістичних ефектів, особливо до настрою описуваних подій. Ті особливості мови і стилістичні прийоми, які були вже обговорювані в критичних оглядах інших авторів, розглянемо лише коротко.

1. Загальні завваги про мову і стиль автора

Що можна назвати характеристичною властивістю мови Уласа Самчука? В першу чергу - це її природність і монументальність. Читаючи прозу Уласа Самчука, не відчуваємо штучности в доборі слова, фрази чи образної лексики, навіть як вони належать до рідковживаних висловів чи мають незвичайне застосування. Монументальність мови автора в його манері багатослівно та широко висловлюватися. Це не значить, що він не вміє бути лаконічним і строгим у доборі слів та побудові речень. Сам автор про свої стилістичні засоби говорить так:

> . . . Я у своїй роботі вживав кілька стилів відповідно до тематики, яку я розробляв, але у загальному всі мої праці мають приблизно один стиль, який

> я назвав би монументальним. Тобто, я в основному вибирав широкі полотна своїх праць, а відповідно до цього підбирався також і стиль. Люблю широкі мазки, соковиті барви і образи, інколи гострі, безкомпромісові вислови. Дуже часто це межувало з натуралізмом. . . . У основному ж мій стиль – реалізм.[1]

Він зачисляє себе до письменників типу П. Мирного, І. Нечуя-Левицького, В. Винниченка тощо, які, за його словами, були "прозаїками чистої води", а не до таких, як М. Коцюбинський, В. Стефаник, П. Куліш, І. Франко чи інші, що були, мовляв, рівночасно поетами і прозаїками, чи навіть поетами в прозі.[2] Справжніми прозаїками в світовій літературі він називає Золя, Бальзака, Тургенєва, Толстого, Діккенса, Марка Твена, Джека Лондона, К. Гамсуна[3] й інших, які писали розлогі прозові твори. Цей поділ нагадує схоплення А. Бєлим різниці між Гоголем і Пушкіном-романістом, яку підсумовано так: "У Пушкіна единство формы и содержания дано в форме; у Гоголя единство формы и содержания дано в содержании.". Улас Самчук, власне, належить до письменників, у яких форма підпорядкована змістові.

Про мову прозаїків "чистої води" автор висловлюється так:

> Це мова дня, мова буднів і нею користується не тільки

---

1. Улас Самчук, неопублікована кореспонденція, лист до Анни Марії Бойцун, Торонто, 8 груд. 1963, стор. 1.

2. Улас Самчук, "Про прозу взагалі і прозу зокрема", Слово, 1 (1964), стор. 200-201.

3. Там же, стор. 201-202.

4. Андрей Белый, Мастерство Гоголя (Muenchen: Wilhelm W. Fink Verlag, 1969), стор. 8.

> роман, але й фабрика, і конструкція корабля. Це просто повна логіка висловлена по можливості дотепнішими словами й вимагає вона такої ж простої, звичайної, логічної людини.[5]

Звичайно, мова романів Уласа Самчука в основному не є лише "повною логікою", прикрашеною дотепнішими словами. Він тільки вважає, що надмірна увага до підбору слів та стилізації викладу матеріялу не дає письменникові можливости точно й вичерпно висловити його ідеї, а без цього неможливі твори такого широкого закрою, як роман.

Найширшу характеристику мови і стилю творів автора подала А. М. Бойцун у вже згадуваній дисертації.[6] Цінним є її розгляд милозвучности та ритмічности авторової прози, насичення викладу матеріялу тропами та образними висловами і доцільного застосування діялектизмів, кольоквіялізмів та слів чужомовного походження. За її висновками, автор успішно володіє цими засобами і його мова проста, сучасна та різноманітна, а виклад матеріялу ритмічний, милозвучний, барвистий та приємний.[7] У Бойцун подана й деяка характеристика діялогів персонажів. Їх мова - це звичайно мова дорослих, добре поінформованих і досвідчених людей.[8] На думку авторки, талант письменника найкраще виявився в епічній розповіді

---

5. Улас Самчук, "Про прозу взагалі і прозу зокрема", стор. 200.

6. Anna Maria Bojcun, "Ulas Samčuk as Artist and Chronicler", Diss., Syracuse 1964.

7. Там же, стор. 56.

8. Там же, стор. 57.

хронікального типу, якою є написані найважливіші його романи.[9] Характеристичною ознакою Самчукового реалізму, на її думку, є те, що він поєднав свій спосіб об'єктивного опису дійсности з досягненнями сучасних літературних стилів.[10]

Праця А. М. Бойцун є також оглядом критичних статтей і рецензій на авторову творчість. Вона згадала передусім позитивні оцінки. Деякі рецензенти відзначали певні недомагання, які стосувалися також чистоти мови й ефективности деяких прийомів мовостилю. Наприклад, більше уваги присвятив цим питанням Іван Кошелівець у рецензії на роман Ост,[11] а також Василь Чапленко, обговорюючи роман Чого не гоїть вогонь.[12] До важливіших помічень ми ще повернемось, а тут хочемо зупинитися над деякими питаннями мови.

Улас Самчук, так як і більшість західно-українських письменників (до яких належав і Іван Франко), мав деякі труднощі з "чистотою" української літературної мови. Мовним середовищем, серед якого він виростав, був волинський діялект, який має фонетичні, інтонаційні й лексичні відмінності від літературної мови, опертої в основному на придніпрянських говірках. Подібне мовне середовище було і в

---

9. Anna Maria Bojcun, "Ulas Samčuk as Artist and Chronicler", p. 65.

10. Там же, стор. 62.

11. Іван Кошелівець, "Українська революція в дзеркалі хутора", Українські вісті (Новий Ульм: 16 грудня 1948).

12. Василь Чапленко, "Десять сторінок роману і ще дещо", Нові дні, р. 9, ч. 102/103 (лип./серп. 1958), 11-15.

пізніших місцях його побуту. Це не сприяло виробленню т. зв. природної інтуїції для відчуття літературної мови. Мову почав він вивчати у відносно пізньому віці. Цьому, однак, не надто сприяли неупорядкованість лексики і правопису на західньо-українських землях у часах між обома світовими війнами. Книжки і періодичні видання друкувалися за різними правописами (в тому числі і твори письменника), настанова щодо правописів мінялася. Подібне можна сказати про тодішні словники української мови. Такий стан утруднював вивчення її літературних норм.

Це не означає, що мова Уласа Самчука має якісь серйозні недоліки. Навпаки. Вона багата лексикою, фразою, синтаксичною побудовою. Власне на цю властивість мови він звертав найбільшу увагу. Про це він пише таке:

> Я особисто ніколи не цікавився мовою, як мовою, а лише як засобом вислову себе. Я також не конче дбав за так звану чистоту мови. Мова, на мою думку, має бути не так "чиста", як багата, гнучка, поемна, нова і свіжа. Чистота мови, це консерватизм, це потрібно хіба в школах, а не в мистецькій творчості.[13]

Звичайно, тут з перебільшенням висловлене неґативне ставлення автора до "чистоти мови". Аналіза його творів виказує, що автор дуже солідно працював і над цією проблемою своєї мови. Крім того, він звичайно давав свої романи для перегляду придніпрянським філологам, щоб не пропустити в світ якихсь прогріхів супроти нормативної мови. Більшість його видань має зазначеного мовного редактора.

---

13. Улас Самчук, неопублікована кореспонденція, лист до Анни Марії Бойцуни, стор. 1.

Роман На твердій землі, мабуть, не мав мовного редактора й вийшов у світ навіть з деякими прогріхами друкарської коректи. Звичайно, це від'ємна сторона видання, яку можна виправдувати лише тяжким матеріяльним станом українських письменників і видавничої справи на еміґрації. Але якраз у зв'язку з цим даний твір може бути матеріялом для студії ориґінальної мови письменника.

2. Особливості лексики

Читаючи роман На твердій землі, відразу помічаємо пристосування його мови до умов дії, до великого міста й до Канади. Помітне також деяке пристосування лексики до минулого радянського мовного середовища Павла у підборі типово радянських висловів.

Слова, зв'язані з Канадою, появляються вже в першому реченні розповіді. Це назва грошей, "доляри", і назва банку, "Королівсько-Канадський банк". Слова підібрані такі, які відразу інформують читача про країну, що в ній відбувається дія. Подекуди автор явно навмисне подає більше деталів, зв'язаних з Канадою, щоб надати розповіді більше місцевого кольориту. Відразу після початкових ситуаційних уступів є опис "фльори і фавни" саду героя і прилеглого парку.[14] У ньому знаходимо такі, зв'язані з Канадою, слова і поняття: "ракуни","“скункси", "робіни", "кардинали", "куйоти", "аґент продажу реальностей", "індіяни-сиукси",

---

14. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 6-7.

"там-там", "гуґі-гуґі", "ковбойські фільми" і "парадиз". Дещо далі подана характеристика мешканевої дільниці з її мешканцями, автами, котами, псами тощо та введені такі окремі слова і фрази: "доба Вікторії", "континент Форда і Рокефелера", "форди", "даджі", "монархи", "морріси", "стап", "спід 25", "цистерна огрівальної оливи", "пенсисти", "турболетна земля канадська", "реклямні експерти бруду", "фірма пральних порошків", "міс", "гай-скул", "Меркурій" та "Гай-Парк авеню".[15] Особливо багато уривків з цього роду канадським сценарієм і фразеологією в епізодах побуту героїв над озером Сімко і в четвертій частині роману. Зрештою – з Канадою зв'язана майже вся дія роману, тож такі поняття, як назви вулиць, будинків, фірм, різного краму, речей щоденного вжитку, появляються постійно в цілому творі. ~~Так~~ само англіцизми чи кальки англійських слів можна зустріти в різних контекстах.

У наведених вище висловах є також фрази-новотвори. Це авторова крилата фраза "турболетна земля канадська" й дотепне порівняння "реклямні експерти бруду", вжите при зображенні вигляду дітей після їхньої забави.

Друга властивість мови автора – це її урбанізованість. Природа, речі й події послідовно описані такою лексикою, якою повинен про них говорити мешканець міста. Це стосується також тих місць, де мова йде про позаміське життя й пейзаж.

---

14. Улас Самчук, На твердій землі Торонто: Українська кредитова спілка, 1967, стор. 6-7.

"Канадськість" і урбанізованість лексики - це ті головні принципи, згідно з якими автор старався підбирати слова і творити стилізовані фразеологічні звороти та образні вислови. Проілюструємо це ще таким прикладом.

> Я заглянув до великого, білого, пузатого холодильника, який мав не тільки офіційну назву "Адмірал", але й фактично нагадував гордого достойника цієї гідности в його білій уніформі, в утробі якого я задоволено відкрив неймовірну кількість їстивного, переважно консервного добра, з дуже привабливими назвами, які кокетливо посміхались до мене і напрошувалися до послуг.[16]

Приклад ілюструє, як з одного деталю, назви холодильника, автор створив цілу китицю образних висловів, і всі вони мають урбанізоване забарвлення та достосовані до пейзажу канадського міста.

Уважніше порівняння англіцизмів виявляє, що автор мав з ними деякі труднощі, яких таки не усунув перед випуском книги у світ. Та сама назва в іншому місці може мати відмінний варіянт. Наприклад, "Королівсько-Канадський банк"[17] і "Канадсько-Королівський банк"[18] (змінений порядок слів у назві); "Імперський будинок",[19] "імперський будинок"[20] і "будинок Емпайр-Стейт"[21] (назва з малої букви й англіцизм, після того, як вже вживався український переклад); "Канадська

---

16. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 133.
17. Там же, стор. 5.
18. Там же, стор. 70.
19. Там же, стор. 22.
20. Там же, стор. 224.
21. Там же, стор. 219.

Тростова Компанія"[22] й та сама "Канадська Гіпотечна компанія"[23] (назва змінена, непослідовне вживання великих літер). Випадки подібної непослідовности можна знайти також у вживанні лапок. Наприклад, "мейд ін Джапан" (в лапках)[24] і "мейд ін Ню Йорк" (без лапок).[25] Можуть теж бути різні варіянти правопису англіцизмів, навіть тих самих слів: "банґало"[26] і "бонґало".[27] Ці неточності кидають деяке світло на авторову методу писання роману. На твердій землі - це перший твір з проблемою уведення англіцизмів і автор, мабуть, не уявляв собі, що з ними матиме клопіт та не підготовив докладних засад, як з ними поводитися. Правила устійнювалися щойно в процесі писання і, мабуть, мінялися.

Окремо треба відмітити особливості мови головного героя, Павла Данилова. Він є також оповідачем і тому в основному його мова - це мова автора, не забарвлена особливими лексичними відмінностями навіть у діялогах. Однак час від часу, а зокрема у тих уривках розповіді, які стосуються радянського життя, автор уводить також типово радянську фразеологію. Ось кілька зразків уживання такої лексики: "житлова площа", "спадкоємний паразит", "капіталістична

---

22. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 230.
23. Там же, стор. 241.
24. Там же, стор. 144.
25. Там же, стор. 76.
26. Там же, стор. 231.
27. Там же, стор. 233.

акула",[28] "пролетар", "клясова непорочність",[29] "буржуазний націоналізм", "чужоземний шпигун" [30] тощо. Подекуди автор перетворює цього роду фразеологію на дотепні образні речення. Ось приклад такого застосування мови радянської бюрократії:

> . . . вода з мого даху захоплено стікала законними дорогами, не зраджуючи ніяких ознак спротиву, а ще згодом я мав шану ствердити, що достойний будинок був невинно обвинувачений, що він стояв бездоганно, а що висліди експерта з Ошави були звичайним наклепом.[31]

Нами підкреслені канцеляризми, як можна здогадуватися з їх семантики, запозичені з мови судового або поліційного звіту. Пристосування їх для опису вад будинку зробили з уривка кольоритний фраґмент прози.

3. Будова речень і їх стилістичне пристосування

Читаючи роман і не беручи до уваги діялогів, одержуємо враження, створюване монументальністю авторового стилю. Переважають довгі речення, часто з багатьма складнопідрядними елементами, які деколи доходять до п'яти-десяти рядків друку. По дальшому читанні перше враження пом'якшується; речення читаються звичайно легко, вичувається милозвучність і ритмічність викладу. Уважніша аналіза виявляє, що синтакса автора підпорядкована потребам стилістичного

---

28. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 7.

29. Там же, стор. 22.

30. Там же, стор. 72.

31. Там же, стор. 11.

ефекту, для осягнення якого автор пристосовує також будову речень, нерідко ламаючи ортографічні приписи.

Ставлення автора до граматичних вимог проілюструємо аналізою наступного речення, що охоплює цілий абзац в епізоді виїзду Павла і Лени над озеро Сімко.

> Ми сидимо і чекаємо, ми не рахуємо хвилин, мотор автобуса десь там ззаду спокійно діє, пасажири всідаються, стрілка годинника наближається до своєї мети, мотор враз здрігається і починає, ніби звір, якого несподівано торкнули по носі, гарчати, ціла велика потужна коробка, напхана людьми, рушає з свого місця, обережно випихається з-під накриття і слухняно, мов пес, повертає на вулицю Бей і пускається бігти в напрямі півночі.[32]

Нормативна пунктуація - крапки, риски тощо - зробили б з цього уривка бодай сім речень: п'ять коротких і два довші. Проте такі речення повинні були б відповідати настроєві швидкої дії чи раптовим змінам ситуацій або настроїв дійових осіб. Тим часом автор бажав утворити протилежне: повільність дії і монотонність атмосфери. Крім того, треба було розказати про цілу серію подій, які відбулися у доволі довгому часі. Рішення автора - короткі та ясні речення, пов'язані лише комами, наперекір шкільним правилам граматики. В самому творі автор підкреслює дану проблему в такому зауваженні: ". . . і ви знаєте, як не легко доводити речення до точки, коли хочете, щоб воно звучало відповідно до ваших вимог".[33] Читач звичайно не спостерігає цього. Після коми, сподіваючися підрядного речення, він без зупинки читатиме далі і так в "монотонності" дочитає до крапки. У результаті в нього

---

32. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 124.

33. Там же, стор. 321.

залишиться загальне враження монотонности чекання пасажирів, хаосу різних рівночасних подій на станції і повільний процес виїзду автобуса в дорогу.

На увагу заслуговують також ужиті в уривкові дієслова руху і дії: "сидимо", "чекаємо", "не рахуємо хвилин", "спокійно діє", "всідаються", "наближається", "рушає", "випихається", "повертається" і "пускається бігти". Всі вони вжиті в теперішньому часі з відтінком значення тривалої дії. Ще спільне в їх семантиці - спокій і меланхолія, а головне у деяких - повільність і довготривалість дії. Наприклад, дієслово "всідаються" охоплює поняття самого всідання на автобус, шукання місця, розташування речей тощо. Подібне можна сказати теж про значення інших дієслів. Деяким винятком є лише дієслова "здригається" і "гарчати", які мають гострішу семантику, наче спеціяльно на те, щоб сиґналізувати початок виїзду в дорогу.

Також інші слова чи образні вислови уривка пристосовані до загального настрою розповіді. Ефективні порівняння - автобуса з коробкою і псом, мотора зі звірем тощо - надають образові барви. Підсумувавши всі ці елементи, мусимо ствердити, що зовнішньо монументальне та наче хаотичне речення має справді доцільну побудову, влучно підібрані лексичні засоби і в наслідок цього воно ясне змістом та стилістично ефективне.

Чи вільно письменникові ламати приписи пунктуації? В сучасній літературі (зрештою, це було також в минулому, наприклад, у писаннях українських модерністів початку XX ст.)

– не лише в поезії, але і в прозі, – обмежень немає. Сучасна експериментальна література часто ламає не лише правила граматики, але нерідко і логічний виклад, чи навіть розраховує тільки на ефект графічно розташованих на аркуші паперу слів чи знаків. Очевидно й Улас Самчук дозволив собі користуватися цим правом у його "реалістичному" стилі.

Нижче подаємо ще уривок, який зображує зудар різних настроїв і динамічну та статичну дію двох персонажів. Ситуація така: Павло розгніваний на Лену, а вона прибита вісткою про неминучу розлуку.

> Біжу на вулицю Шша. Застаю Лену в тому самому чорному трико, яке пригадую із Сімко, сидить, згорнута колачем, у заголів'ю свого ліжка, прикритого м'яким гуцульським килимом. Не біжить мені на зустріч і не вітається. Її очі заплакані. – Що з вами? – кидаюсь до неї, ніби до раненої. (Не дивлячись на всі наші пригоди, ми з нею були на "ви". Цього, розуміється, хотіла Лена). – Мама. Ось телеграма. Їду. Сьогодні.[34]

Речення, які схоплюють поведінку Павла, короткі і гострі: перше речення й обірваний запит з ремаркою, в яких два жести раптового руху, утворені дієсловами "біжу" і "кидаюся". Порівняння – "ніби до раненої" – з одного боку уточнює жест Павла, з другого боку злагіднює його гнів словом "раненої"; гнів вже змішався з жалем і співчуттям до пригніченої Лени. Настрій Лени передають довші речення – друге, третє та четверте, а також її відповідь, уміщена на кінці абзацу. Друге речення малює застиглу позу відчаю Лени; третє доповнює

---

34. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 192.

картину браком звичного жесту - "не біжить", "не вітається"; четверте речення доповнює образ її відчаю. Гідна уваги також метода розмежування настрою динаміки Павла і статики Лени. Розгін Павла в хату (перше речення) автор стримує штучно розтягненим (могло б бути два) другим реченням і його настроєм. У подібний спосіб динаміку Павлового запиту й руху (п'яте речення) невтралізує вставлене в дужки пояснення про звертання Павла до Лени на "ви", яке, на перший погляд, виглядає недоречним у цьому контексті. Щойно після цього пояснення прийшла відповідь Лени - короткі фрази (уламки речення), відділені крапками.

Уривок ілюструє, як ефективно вміє автор пристосувати синтаксу і мову для передачі різних настроїв дієвих осіб. Уривок дає також зразки цілої китиці різних типів речень - від складних і довгих до коротких і неповних, - і їх стилістичної функції.

4. Організація образної мови

Перш усього треба ствердити, що мовна тканина твору аж ніяк не є "повною логікою висловленою по можливості дотепнішими словами", як про це говорить автор у цитованій уже статті. Такими можна назвати лише окремі менші чи більші уривки його прози, а не основну канву розповіді. Тут хочемо зупинитися над деякими деталями застосування образної мови, які, як нам видається, становлять якраз особливу властивість роману На твердій землі.

Ось два уривки, які дають зовнішній опис Лени в двох

перших зустрічах з Павлом ще тоді, коли він не був з нею знайомий.

> I саме на цьому місці, зовсім ненароком і зовсім випадково, я побачив молоду, гнучко-струнку, в повітряно-легкій суконці дівчину, з римською, у вигляді кінського хвоста, зачіскою. Така мимолетна з'ява. Вона щойно висіла з трамваю Дандес і чекала, видно, на Батерст. Унікально вражаюча і безкомпромісово гарна. I закоштовна, щоб зватись жінкою, це просто квітка-самоцвітка, не Мадонна і не господиня, а вияв мистецтва, брилянтовий перстень на пальці уяви.
>
> ....
>
> По кількох, можливо, двох-трьох днях, на тому самому місці . . . (сіра, обтікальна, як рукавиця, суконка зі загостреним підкресленням форм) я мав нагоду вдруге переконатися, що мої попередні спостереження не були переяскравленням. Це не була антика, ніяка Венера Мілоська, але це була прекрасно витримана синтетична субстанція жіночої подоби нашої атомової епохи, продукт мейд ін Ню Йорк, свідомого поєднання вітамінів з аптечних баньочок і контрольованих кальорій. . . . Тріюмф цівілізації і трагедія моєї неспроможности.[35]

Перше враження - уривок доволі точно зображує гарну дівчину. Пригляньмося до деталів. Змисл зору схоплює лише кілька рис: профіль зачіски, елястичність будови тіла і натяки на форму суконки - легка у першому описі і обтисла у другому. Сюди ще можна зарахувати інформацію, що вона "молода" і "гарна". Намальовані словами риси - це лиш кілька абстрактних ліній, які має виповнити конкретним змістом вже сам читач суґестивною силою цілого опису.

Додаткові засоби словесного зображення вже звернені цілковито до естетичної і раціональної уяви читача. Тут поєднані - шляхом уведення образних висловів - Рим, Мадонна

---

35. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 75-76.

і Венера Мілоська з "синтетичною субстанцією", "вітамінами", "кальоріями", "брилянтовим перстенем" і "квіткою-самоцвіткою". Епітети і їх ступенування - абстрактні: "унікально вражаюча", "безкомпромісово гарна", "закоштовна", "прекрасно витримана". Всі вони гіперболі, які суґерують зовнішній блиск образу Лени. Вислови "мимолетна з'ява", "закоштовна, щоб зватися жінкою", "не Мадонна і не господиня" і "субстанція жіночої подоби" доповняють образ, а рівночасно пов'язують Лену з іншим контекстом - з Павловим смаком і безсилям. Це жінка не для нього, вона - заблискуча, задорога. В них теж відчутні натяки на акторство героїні і її "нежіночу" ролю в творі. Чи всі ці елементи схопить читач, залежить від його вміння читати літературний твір. Але кожному читачеві ці дані щось додадуть до заокруглення його уяви про Лену.

Обидва уривки складаються з образних висловів, хоч деякі слова чи фразиназверх видаються прозаїзмами. Свіжости і барви надає цим прозаїзмам їх контекст, чи їх поєднання з іншими словами. Майже вульґарне порівняння зачіски Лени з кінським хвостом набирає ґрації після епітету "римський". Прозаїчний "палець" також починає "блистіти" в окруженні слів "брилянтовий перстень" й "уява". Подібною ориґінальністю відзначаються порівняння суконки з рукавицею й докраю урбанізоване речення про вітаміни й кальорії. Вжиті два англіцизми - "антика" і "мейд ін" - надають кольориту американського континенту.

Образ Марти зображено не менш барвистими словами, але з метою сатири. Розглянемо, для прикладу, вступний абзац п'ятого розділу в першій частині роману.

> Вирішальної суботи одного дня жовтня, ми троє, ніби члени однієї родини, заклопотано вибиралися на той самий баль інженерів, який тяжів над нами ніби знак Зодіяка. Від полудня Марта на сцені одягання, її повно скрізь, не виключаючи і моєї кімнати, вона розбурхано, від голови до ніг, ніби вітер, бушує в цілому просторі, її суконка творить альфу й омеґу цілого битія, її бронзова зачіска хижо, ніби грива лева на статуї перемоги, тероризує увагу, її профіль - профіль біблійної Рахелі, а все разом, це різьба богині Ра з головою яструба.[36]

Тут, як і в образі Лени, яскраві епітети з настановою гіперболізувати. Вона також порівняна з біблійною постаттю і мистецькими творами. Є також образні слова, звернені до зорового змислу: кольор зачіски, профіль обличчя і вигляду її фіґури, які зображені порівняннями й метафорами. По суті, її зоровий малюнок такий же абстрактний як зображення Лени. Проте ефект цілости - сатиричний образ. Як його осягнено? Зорові описи вміщено вже на кінці, коли читач був під враженням першої характеристики. Сарказм починається вже першим словом, епітетом "вирішальної", який, як і ціле речення, накидає описуваній події посмак бутафорії. Увесь секрет сатири в порівняні малого з величним, яке осягнено висуненими наперед описами дії у наступному складному реченні. Поведінку Марти з приводу дрібного факту одягання в нову суконку, піднесено до рівня довготривалої бурі дієсловом "бушує", визначенням часу - "від полудня" і простору - всі кімнати дому. Урочистий архаїзм "битія" в сполуці з семантикою фрази

---

36. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 47.

"альфа й омеґа" завершив сарказм порівняння. Слова "тероризує" і "хижо" вже лиш розтягнули іронію до кінця опису. Таким чином, сатира й іронія нанизані на всі складові речення, чи навіть фрази, в цілому уривкові. Вирізняється ще одна деталь, коли порівняємо вжиті тут слова зі словами, які зображують вигляд Лени. Тут "прозаїчні" порівняння "грива лева" чи "голова яструба" не прикрашені так, як "кінський хвіст" чи "палець" в образі Лени.

Наведені у цьому розділі уривки належать до кращих зразків прози роману. Ми їх навели для того, щоб проілюструвати цю особливість мовостилю. Автор намагається дивитися на людей, речі та пейзаж з незвичної для читача точки зору і зображати їх такими ж незвичними словами, порівняннями, перебільшеннями тощо. Користуючись малярською термінологією, це можна назвати відважним киданням на полотно яскравих і контрасних фарб, які в поєднанні мають дати гармонійну картину. Власне ці барви відсвіжують і надають кольоритности по суті об'єктивно представленому матеріялові. В романі На твердій землі ця властивість мовостилю ориґінальніша, ніж у попередніх творах автора, великою мірою завдяки зміні місця подій. Виняток становить лише четверта частина твору, де багато теоретичних відступів і традиційних образів та сцен, які зображені також традиційною мовою.

Вживання яскравих кольорів має також свої небезпеки. Не важко переяскравити ті мотиви, які повинні бути змальовані лагіднішими фарбами. Цю справу порушимо далі, розглядаючи інші стилістичні властивості твору.

Цілий ряд слів і фраз підніс автор до значення символів. Вони супроводять важливіші мотиви й часто повторюються в творі. До них належить фраза "ніколи не забуваюча" в листах Лени, яка супроводить мотив довгої розлуки, назва місцевости "Сімко" - символ щастя головних персонажів, "Імперський будинок" - символ боротьби за успіх головного героя тощо. Найважливішим є епітет "твердий", підкреслений вже назвою роману "на твердій землі". Назва уточнена в першому абзаці розповіді: "після довгого одіссейського блукання по широкому, розбурханому світі, я ступив нарешті на тверду землю великого спокійного континенту."[37] Отже "тверда земля" - це Канада, й епітет "твердий" протиставить її решті "розбурханого світу", передусім батьківщині Павла - СССР. Твердість канадської землі в тому, що людина може безпечно й твердо на ній стояти й будувати своє майбутнє. Власне цей епітет, чи похідні слова від його кореня, "твердь" і "твердість", супроводять, з одного боку, мотив міту майбутньої Канади, а з другого боку - життєву візію головного героя. Докладніше над значимістю цих слів-символів ми ще зупинимося, обговорюючи відповідні аспекти твору.

5. Розповідь від першої особи

Увесь матеріял роману поданий методою розповіді від першої особи. Раніше Улас Самчук пробував цієї методи для урозмаїтнення стилю, подаючи вставні оповідання, що їх багато,

---

37. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 5.

наприклад, у першій частині роману Кулак[38] і лише раз у написанні цілого твору Гори говорять,[39] виданого ще 1934 року). Проте в останньому романі оповідь від першої особи поєднана з викладом від третьої особи; одні розділи були "розказані" оповідачем, інші - автором. В романі На твердій землі розповідь від першої особи охоплює ввесь матеріял твору. Нашу аналізу прийомів автора в методі розповіді від першої особи опираємо на монографії Бертіла Ромберґа,[40] який всебічно розглянув різні можливлсті цієї методи.

На оповідача автор вибрав свого головного героя, Павла Данилова. Він неначе безпосередньо розказує усно читачеві про особисто пережиті події. Цей ніби мемуарний прийом підсилює, за словами Б. Ромберґа, "ілюзію реальности й правди".[41] Цю суґестивну силу має передусім займенник "я" (у всіх відмінках) і деякі інші слова та стилістичні засоби. Розглянемо на прикладі, як автор користується цією методою.

> Пригадую середину вересня, точніше суботу чотирнадцятого числа, як це занотовано у моєму записнику, сльотистий сірий день, піднесений настрій, у моєму домі багато руху, хідники і сходи затупані брудом, інженер-архітект Михайло Бояр і його дружина Марта вселилися до нижнього поверху і тим самим засадничо й революційно змінили мій соціяльний статус.[42]

---

38. Улас Самчук, Кулак (Чернівці: Самостійна думка, 1937).

39. Улас Самчук, Гори говорять, 2 вид. (Вінніпеґ: Новий шлях, 1944).

40. Bertil Romberg, Studies in Narrative Technique of the First-Person Novel (Stokholm: Almgvist & Wiksell, 1962).

41. Там же, стор. 59.

42. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 22.

Займенники першої особи "моєму" та "мій" і перша особа дієслова "пригадую" викликають у читача ілюзію безпосередньої розповіді людини, яка особисто пережила цю подію. Це враження підсилюють ще семантика дієслова "пригадую", точна дата події, деталі погоди тощо, а передусім фраза "як це занотовано в моєму щоденнику". Вона неначе документує автентичність події записками щоденника, що мав би бути в посіданні оповідача.

Це особисте "я" оповідача забарвлює увесь виклад матеріялу. Воно відсутнє лише в нечисленних авторських відступах, хоч вони звичайно також переходять через призму його насвітлення, і в дії та мові персонажів. Проте і в цих сценах присутній оповідач як одна з дійових осіб чи спостерігач; він їх інтерпретує і насвітлює своїм суб'єктивним "я".

З формального боку автор у творі відсутній. Також немає авторського введення оповідача. Оповідач цілковито перебрав ролю автора. Для обговорення цієї ролі Павла, мусимо розрізняти дуалізм його функцій, тобто - за визначенням Б. Ромберга - "оповідаюче 'я'" від "діючого 'я'",[43] Павла-оповідача від Павла-персонажа. Павло-оповідач насвітлює свої колишні переживання з перспективи часу, себто дивлячись на них більш об'єктивно, і тим він інший від Павла-персонажа. Нижче наведений уривок ілюструє цю різницю.

> І саме ця уроєна картина, яка стала для мене ідеалом, гальмувала ціле моє підприємство разом з будівництвом,

---

43. Bertil Romberg, Studies in the Narrative Technique of the First-Person Novel, p. 166.

> пані Сомерсет і Катрусею. Бо в центрі всіх моїх невральгічних мрій я бачив один тільки фокус – Лену.[44]

Тут Павло-оповідач говорить про колишні свої життєві ідеали як про "невральгічні мрії" й "уроєну картину". Його кут бачення в час розповіді поданий зі становища успішного підприємця, який оповідає про своє колишнє химерне кохання, богемське життя й економічне ставання на ноги. Цей прийом уможливив насвітлення поведінки Павла-персонажа з додаткової, більш невтральної позиції й допоміг розглядати його вчинки більш критичним оком.

Додатковим засобом втримування цієї віддалі оповідача від дійової особи є минулий час дієслів основного русла розповіді та семантика деяких дієслівних фраз, як наприклад, "пригадую", "мені здавалося", "я думав", "я вірив", "я бачив" у вищенаведених цитатах. Звернімо на них увагу ще в такому уривкові.

> Я був вдоволений, коли всі вікна мого приголомшеного будинку були безоглядно темні і я не мусів одразу наражатися на зустріч з Мартою. Я не думав, що вона вже спала безтурботним сном, але був переконаний, що вона втекла, замкнулась, стероризувала Михайла за те, що він минулого року, такого то дня і такої то години не виконав такого то її завдання, . . .[45]

Гідними тут уваги є такі вирази: "я був вдоволений", "я не думав", "я не мусів" і "був переконаний". Всі вони вказують на те, що думав і переживав Павло в момент розвитку події, а не в момент розповіді. Та незалежно від цього, вони посилюють у читача відчуття безпосередніх вражень і спостережень.

---

44. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 290.

45. Там же, стор. 63.

У багатьох частинах розповіді цей дуалізм ролі Павла перестає існувати. Найчастіше це трапляється в драматизованих сценах, які зображені в теперішньому часі так, як вони відбувалися. В них Павло-оповідач зникає, а діє лише Павло-персонаж. В останній частині роману це трапляється (на наш погляд, не все вмотивовано) і в самій розповіді. Це, передусім, в уривках монологів оповідача, різновиди яких трапляються то в формі внутрішнього монологу, то в формі промов або реторичних звернень до читача. Ось зразок такого внутрішнього монологу.

> Мила, дорога, чарівна Лено, чому не я? Чи ти знаєш, що я тебе збожнюю? Що ти мій культ - богиня ласки, неба, щастя, роси, рогу добробуту, і коли я про тебе думаю, мені здається, що я справді автор безлічі книг на всіх мовах світу, що я будую піраміди Хеопса, дириґую Міланською оперою, прокладаю шляхи в стратосферу.[46]

Це голосіння до неприсутньої Лени переходить далі в самоаналізу, в якій оповідач і герой злиті в одну особу. Декілька разів монолог має характер зверненої до читача промови, як, наприклад, у наступному уривкові.

> А тому хай буде вільно мені, іменем неупокореної людини, проголосити мораторій моїх несплачених боргів, спричинених вогнем, мечем, мором, голодом, ув'язненням і сьогодні, увійшовши в цей ясний, соняшний світ свобідної безпосередности, я не маю сили стримати своєї енерґії у межах пристойности.[47]

Уривок є першим реченням патосної реторики, вжитої в пляні тематичного мотиву полеміки з радянською системою. Цього

---

46. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 225-226.

47. Там же, стор. 317.

типу реторика супроводить нерідко характеристики Павла-підприємця.

Додатковою перевагою такої розповіді від першої особи є те, що вона дозволяє концентрувати увагу читача на головному героєві. Власне цього бажав Улас Самчук і тому вибрав таку методу. Можна сказати, що свою ціль він з успіхом осягнув. Довкруги особи Павла концентруються не лише всі події твору, але вони і ввесь навколишній світ показані неначе його очима.

Найбільш ефективними вийшли ті місця твору, де оповідач говорить про свої інтимні почуття та турботи і зв'язані з ними переживання. Вони мають подвоєну суґестивну силу і психологічну глибину завдяки розповіді від першої особи, бо звучать як сповідь, як інтимні признання.

Проте ця метода має також слабі сторони, обмеження й небезпеки. Як влучно це підмітив Б. Ромберґ, поле зору оповідача є обмежене тим, що він не може писати про "себе" вповні об'єктивно, з зовсім сторонньої точки зору, чи висловити об'єктивно думки інших персонажів про "себе".[48] Головна небезпека виринає тоді, коли автор бажає зробити свого оповідача рівночасно позитивним персонажем. Тоді заяви оповідача про власну досконалість і власні чесноти читач може сприймати як "лицемірство" й "хвальковатість" і то навіть тоді, коли оповідач лише переповідає думки інших персонажів

---

48. Bertil Romberg, Studies in the Narrative Technique of the First-Person Novel, p. 59.

про себе.[49] Нам видається, що Уласові Самчукові також не вдалося оминути цих небезпек, передусім в останній частині роману.

Найслабшими видаються ті місця, в яких Павло пишається своїми успіхами і тріюмфами. Таки доволі часто вони звучать, як пересадна чванькуватість. Власне, прочитавши роман, ми одержали виразне враження, що якраз у характеристиці головного героя забагато намагань зробити його проворним і успішним, хоч на ділі його успіх мізерний. Виною в цьому є великою мірою те, що Павло говорить сам про себе, а також яскраві фарби мовостилю, які ми аналізували раніше. Зведення Павла з такими кольоритними персонажами, як Марта і Лена, викликало потребу допасувати його до них, що більше - наділити його такими прикметами, щоб він міг їм імпонувати. Це допасування автор осягнув такими ж барвистими кольорами. У перших частинах роману це не разило, бо в контрасті до Марти й Лени Павло все ж таки виходив радше поміркованою і симпатичною людиною. У цьому ж тоні і цими ж барвами почалась підготовка господарського успіху Павла у четвертій частині твору. Тут він багато і яскраво говорив про економічний розмах Америки, тут піднесено до значення символів "Імперський будинок", згадуються Форд, Рокефеллер і т. д. Але на ділі Павло тяжко працює в атмосфері своїх запущених домів і радіє зі своїх дрібних успіхів, про які до того оповідає з

---

49. Bertil Romberg, Studies in the Narrative Technique of the First-Person Novel, p. 59-60.

патосом. Нам видається, що це враження хвалькуватости було б значно пом'якшене, якби ця сама розповідь була викладена самим автором чи іншим "посторонніи" спостерігачем.

6. Місце діялогів

Важливим показником легкости викладу матеріялу є насичення тексту діялогами. Вони становлять завжди складову частину драматизованих епізодів чи сцен з участю кількох персонажів, у яких відтворені наче живі події. Тому вони важливий засіб оживлення розповіді.

Підрахунок діялогів роману дає таку картину. Разом з авторськими ремарками вони становлять біля 30% друкованих сторінок. Розміщені вони, однак, нерівномірно. В той час як друга частина роману має 38% діялогів, третя частина - 34%, перша - 32%, то остання частина твору має тільки 21% діялогів. Кількість прямої мови у тексті поодиноких розділів ілюструє таблиця ч. 1 (стор. 36). На ній бачимо, що деякі розділи (I, II, та VI першої частини і V другої частини роману) взагалі не мають прямої мови персонажів, якщо не враховувати кількох її рядків, тоді як в інших розділах вони становлять 30-50% тексту.

Коли звернемо увагу на те, які тематичні мотиви мають найбільше діялогів, то матимемо такий образ. Поважна кількість діялогів супроводить Павлові стосунки з жіночими персонажами, тобто вони присвячені історії кохання чи тим сюжетним мотивам, які її супроводять. Найбільше прямої мови персонажів мають пародійні епізоди, в яких виступає Марта,

й багато епізодів з Леною. Значна ще кількість розмов в епізодах з Катериною та Анною Сомерсет. Але вже дуже мало діялогів мають побічні тематичні мотиви, як прийняття, балі, відвідини Павла в уряді громадянства тощо. Тут вони відограють лише незначну ролю для відтворення якогось деталю чи

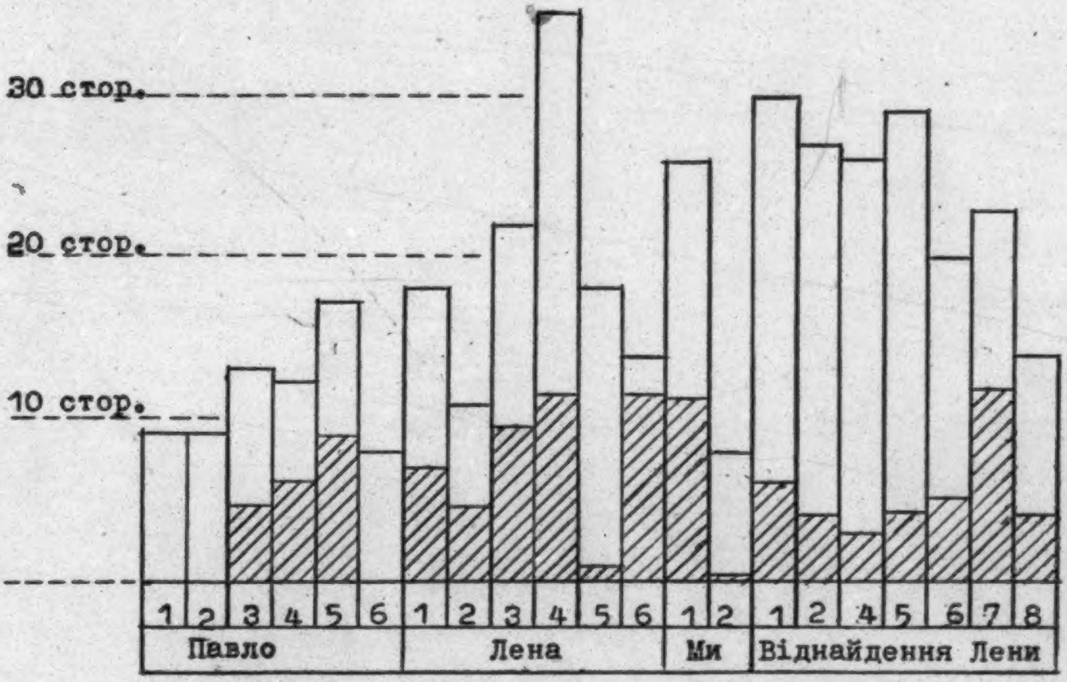

Таблиця 1. Схема побудови роману і насичення поодиноких розділів діялогами (заштриковане поле колонок). Примітка: Назва першої частини "Павло" додана нами; четверта частина твору не має третього розділу.

додаткової характеристики, передусім Павла, або - на двох прийняттях - короткі розмови про економічний розвиток Канади й про національні меншості в цій країні. Часто подано лише декілька реплік присутніх. Зате важливий мотив господарської активности Павла майже без діялогів. У ньому лише деякі сцени супроводяться кількома фразами прямої мови. Наприклад,

сцена продажу ділянки землі має десять рядків діялогу, вставленого в два короткі абзаци.[50] Єдиним винятком є епізод купівлі другої хати Павла, в якому дія розвивається сценами з наведеними розмовами.[51] Проте цей епізод радше зображує Снилика, ніж мотив господарської активности головного героя.

Небагато таких епізодів, у яких діялоги є основним елементом композиції, а прозовий виклад - тільки незначний додаток. Звичайно вони становлять лише частину драматизованих епізодів чи сцен. У таких випадках вони виступають у комбінації з прозовим розгортанням дії, непрямої мови персонажів і, в більшості, з авторськими ремарками чи довшими розважаннями. Їх функція різна. Найчастіше - це дальше просування дії, творення настрою, сатира, інформація чи відтворення більшої безпосередности дії. Самозрозуміло, діялоги поодиноких епізодів звичайно навантажені кількома з цих властивостей. Нерідко автор вставляє в розповідь лише кілька фраз прямої мови, щоб підкреслити якусь деталь, чи надати різноманітности прозовому викладові.

Діялоги роману, як правило, короткі. Часто вони лише неповні речення, і лише зрідка переходять у довшу мову - від трьох до десяти рядків тексту. Тут є лише два винятки. Це самохарактеристика Лени, яка з сімома рядками Павлової мови займає понад три сторінки,[52] і її понадсторінкове оповідання

---

50. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 289.

51. Там же, стор. 227-236.

52. Там же, стор. 362-365.

про свою причетність до афери Трухлого.[53] Таким чином, діялоги не переобтяжені теоретичними міркуваннями чи довшими розповідями, і тому дійсно надають легкости та барвистости викладові матеріялу.

7. Підсумки

Мабуть найважливішим нововведенням і досягненням Уласа Самчука в мовостилі роману На твердій землі треба вважати успішне застосування методи викладу матеріялу від першої особи. Докладніша аналіза цього питання виявляє, що прийняті принципи автор послідовно вживав на протязі всієї книги. Це великою мірою надало стилістичної єдности цілому творові. Не зважаючи на зазначені некорисні ефекти застосування цієї методи, автор у загальному добре використав її можливості. Додаткової глибини й переконливости вона надала передусім переживанням і самоаналізі головного героя. Успішно вона застосована навіть у теоретичних авторських відступах, яким особисте "я" оповідача надає легкости й інтимности.

Подібне можна сказати про застосування урбанізованої лексики, передусім про вживання несподіваних порівнянь, метафорів, перебільшень тощо для зображення персонажів і наоколишніх предметів. Щоправда, в цій справі автор мав ширший досвід; адже більшість його романів бодай частково стосувалися життя міста. В нашому випадку всі події відбуваються у великому місті. Важливе й те, що лексика достосована

---

53. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 200-201.

успішно до місця дії й надає творові відповідної кольоритности.

Вживання різних категорій англіцизмів треба визнати теж успішним (відмічені нами непослідовності можуть бути легко виправлені в новому виданні твору). Ми, щоправда, докладно не аналізували доцільности введення кожного англіцизму замість українського відповідника, бо і так справа доцільности радше дискусійна. А досліджений нами вжиток таких слів ефективний і, разом з метафорами, надає місцевого кольориту описуваним подіям.

Розділ третій

ПЕРСОНАЖІ РОМАНУ

1. Світ героїв Уласа Самчука

У численних романах Улас Самчук створив уже цілу ґалерію доволі яскравих персонажів. Виступають вони в різних життєвих ролях (селяни, інтеліґенти, підприємці, вояки)і в різних життєвих обставинах. Проте в їхнім зображенні та в їхній життєвій долі багато спільного. Скажемо відразу, що вони неначе творять свій світ, свою дійсність, у якій вони живуть своїм окремим життям. Щоб розібратися в цьому світі, найкраще звернутися до поглядів самого автора на цю тему.

Найперше наведемо довший уривок з листа автора до А. М. Бойцун, в якому він уточнює свою позицію в українській літературі і з'ясовує деякі аспекти своєї творчости, які стосуються безпосередньо також проблеми героя.

> І головне, чим відрізняється (на мою думку!) моя творчість від інших авторів нашої літератури, це я сказав би, її вітальністю, її актуальністю, і її, все таки, західньо-европейським дослідницько-шукальним і активним світоглядом. Майже вся наша література мала і має духовість пасивного споглядання життя і його явищ, що дуже яскраво висловлено у філософії Сковороди. Це своєрідний ґандизм, або навіть буддизм. Незрівноваженість між духом і матерією, незрівноваженість почуттів взагалі. Завжди перевага, так званому, духові, або розмежування - дух і матерія. І навіть у матеріялізмі (нашому марксизмі!) переважає знов таки "дух". Не матерія. Сковорода сказав про таке, "що все що потрібне людині - дешеве. І є воно на досяг руки". Не треба, мовляв, змагатися, боротися, шукати, відкривати. Маємо сонце, повітря і цього досить... Ця філософія в загальному переважала у творчості нашої літератури. І тому в ній так багато плачу за несправедливість, бідкання над долею бідних Грицьків і так

> мало бажання помогти тим бідним ділом, а не словами і сльозами... Завжди рівняння на низи, на "бідних", на тих, що не можуть...
> Для мене цей світогляд був і є незрозумілий. На мою думку, людина є коваль своєї долі. Нема бідних і багатих, а є слабі і сильні. Бідних не треба збожнювати, як самоціль, а помогти їм стати не бідними. Шукати, боротися, змагатися, винаходити, удосконалювати! Шукати, "куди тече та річка". Річка життя. Збагачуватись матеріяльно - значить збагачуватись духово.[1]

Іншими словами, автор має готову програму головного героя, який повинен служити читачам зразком для наслідування. За концепцією автора, його герой повинен бути сильною людиною, "ковалем своєї долі", яка - перефразовуючи слова автора - шукає, бореться, змагається і удосконалюється. Автор прихильник матеріяльного багатства, в якому бачить теж запоруку, духового зросту одиниці й суспільства. Власне тому він так рішуче відкидає філософію Сковороди, який уважав усі принади світу "суєтою сует" і в простому житті шукав гармонії людини з природою і Богом. Звідси неґативне ставлення автора до української літератури з перед першої світової війни, якої головними ідеями були рівність і справедливість, і тому багатії й люди "успіху" були часто зображувані неґативно.

Щоб уточнити цей ідеал героя, мусимо звернутися до менше пов'язаних з даною темою висловлювань автора. Ось що підкреслював він у характерах Шекспіра у своїм зверненні до

---

1. Улас Самчук, неопублікована кореспонденція, лист до А. М. Бойцун, 8 груд. 1963, стор. 1.

українських письменників (його можна вважати літературним маніфестом автора) у 1945 році:

> Все це [моральні вартості світу героїв Шекспіра - Є.Ш.] зібране і зосереджене у великій напруженій атмосфері страшних почувань, складниками котрих є велика любов, велике прагнення, велике хотіння, велика ненависть, велика і до кінця послідовна воля... Гамлет, Ромео і Юлія, любов, пристрасть і мука ревнощів і нарешті вникання поза межі земного, намагання збагнути світ, "з котрого не повернувся ніодин мандрівник", де, мабуть, є той мікрокосм, у котрого життя бере свій початок і завершує свій кінець.[2]

Пов'язуючи сказане з авторовою концепцією героя, його зразковий персонаж повинен мати сильні пристрасті й діяти "у великій напруженій атмосфері страшних почувань". У мотивуванні таких "почувань" письменник повинен вникати "поза межі земного".

Програмовий герой рідко коли може бути в гармонії з героєм "страшних почувань". Загострені пристрасті шекспірівських героїв вели їх до неминучої катастрофи. Самчукова людина мусіла вийти переможцем, тому її почуття треба було гальмувати чи й підпорядковувати здоровому глуздові. Тому вони виходили поміркованими. Порівнюючи Самчука з Казандзакісом (роман <u>Життя та погляди Олексія Зорбаса</u>), поведінка героя якого мотивована сильними пристрастями, Остап Тарнавський слушно ствердив, що в контрасті до Казандзакіса

> Самчук . . . зацікавлений у тверезій діловій людині, в якої більше амбіції, ніж духового горіння, більше впертої послідовности, ніж запального поривання.[3]

---

2. Улас Самчук, "Велика література", <u>МУР: Мистецький український рух</u>, 1 (Мюнхен: 1946), стор. 42.

3. Остап Тарнавський, "Традиція Кожом'яки", <u>Слово</u>, 1 (1962), стор. 335.

Власне ця настанова У. Самчука має вирішальне значення у визначенні життєвої ролі його героїв, мотивуванні їх дії та вчинків і зображенні їхнього світу.

Додаткова спільна риса характерів автора це те, що вони виведені в процесі боротьби за своє місце в житті. Це виходці з народної гущі, які тяжкою працею, кмітливістю і послідовністю здобувають успіх. Цей мотив виразний і його відмічували чи не всі рецензенти творів автора, а докладніші його підсумки зробив Остап Тарнавський у згаданій статті, влучно асоціюючи тут "традицію Кожом'яки" в українській літературі.

2. Система персонажів

У романі відносно небагато важливих персонажів і вони мають доволі виразні функції. Центральним характером є Павло Данилів, позитивний герой, - "коваль своєї долі", хоч учудений коханням з химерною жінкою.[4] Найважливіша героїня - це наречена Павла Лена, ускладнене поєднання митця й химерної жінки. Далі треба поставити її конкурентку - наївну, зате практичну Катерину. Важливі ролі мають ще пародійні персонажі - Марта Бояр та Анна Сомерсет, два двійники Павла - Лисий та Генрі Сомерсет і товариш Павла Степан Снилик. Закохана в Павла "темпераментна" Марта Бояр відтінює пізніші його взаємини з Леною; вона теж виступає як своєрідна карикатура на Лену і пародія на громадські чесноти та сумління.

---

4. Такі терміни, як "учудненння", "ускладненя" тощо, як і висловлені ними поняття характеристик персонажів, взяті від І. Костецького, "Стаття про роман", Українська літературна газета, р. 4, ч. 11 і 12 (лист. і груд. 1958).

Старша вже леді, Анна Сомерсет, що її любовна історія є алегорією Павлової любови до Лени, виступає ще в ролі прибраної матері Катерини та правдомовця під маскою здивачілої жінки. Павлові двійники - підприємець Лисий і померлий суддя Сомерсет - не виведені перед читача, лиш діють за посередництвом описаних речей та інших персонажів. Більш зображений у дії торгівець домами Снилик, що виступає в ролі помічника та ділового дорадника Павла. Ці особи становлять підставову систему персонажів і про них говоритимемо докладніше.

Ще біля десятка епізодичних персонажів виступають частіше або відограють важливіші ролі у розвитку та колізіях сюжетних мотивів. Матір Лени, Лідія Іванівна, створена для ускладнення одруження Павла з Леною. Лікар Павл Соренсет ще більше комплікує ситуацію - одружується з Леною й опісля виступає, як контраст до неї, її покірний чоловік. Чоловік Марти Михайло поводиться в той спосіб, що мовчить і читає "Свободу" чи улюбленого Тагора, коли Марта веде "темпераментні" дискусії. Аматорський радянський шпигун, інженер Трухлий, ускладнює взаємини Павла з Леною в стадії їх залицянь. Подібне завдання дістала Зіна Спритна, посередниця Лени й Трухлого. Для зображення побутових сцен - у творі виведені родина Пилипа Стецика та Іван Сенишин. У домі Стецика Павло мешкав під час залицянь до Лени, і це дало змогу авторові створити кілька образів з життя найновіших українських еміґрантів у Канаді. Подібно використаний період життя Павла у "спонзора" Снилика у Ванкувері; там зображено

дещо з побуту давніших поселенців у Канаді (шостий розділ першої частини твору).

Додаткові дійові особи виступають лише в одному епізоді чи сцені, або про них є лише згадка. Наприклад, інженер хемії Галина Дуб, що теж залицялася до Павла, "грає ролю" тільки в одній сцені.[5] Вона відвідала його тоді, коли він чекав телефону й зустрічі з Леною. В цій сцені вона вперше закинула, що Лена "совєтська шпигунка". Архітект Медик появляється в творі кілька разів, але тільки на те, щоб бути фаховим доповненням "Павлової" будівельної компанії. Подібне значення Лениної приятельки Мані Зарубецької, яка інформувала Лену про залицяння Павла до Катерини. Крім цього, в романі ще є дійові особи, з якими Павло мав ділові стосунки, гості на забавах і прийняттях тощо, введені звичайно раз - для образности коротких сцен або лише згадані.

Прізвища персонажів теж виконують функцію характеристики. Авторові підприємці, це люди з народу, "колишні хлібороби України", тому й мають звичайні популярні прізвища: Павло Данилів, Степан Снилик, Лисий, Іван Сенишин тощо. Зате жіночі імена можна поділити на міські - Лена, Зіна, Лідія, Маня, і сільські, народні (такими вони вважаються в фольклорі) - Катерина, Оксана, Надія, - в залежності від їхньої характеристики в творі. Окремою значимістю підкреслений ще цілий ряд прізвищ. Неодружена Лена називалася Глідерс (шведське - ковзька), мабуть тому, що вона і її вдача були

---

5. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u> (Торонто: Українська кредитова спілка, 1967), стор. 104-107.

невловимі; по одруженні вона стала Соренсет, тобто жмутом турбот. Її чоловік був власником цього прізвища, бо його долею було одружитися з Леною. "Трухлість" інженера Трухлого виявляється в його ролі "совєтського шпигуна". Прізвищем Дуб підкреслена грубуватість поведінки Галини. Подібно, прізвищем Спритна підкреслена міська зарадність Зіни. У прізвищі Бояри прихована іронія на аристократію, хоч нема згадки про аристократичне походження його власників. "Аристократизм" Марти - у її претенсіях, а Михайла - у його холоднокровному спокоєві і самопоказі. Різновиди імен Катерини - Катерина для Снилика, Кетрен для леді Сомерсет, Катря, Катруся і Катрусенька для Павла - народні і підкреслюють простоту її вдачі.

Повищий короткий перегляд ролей персонажів дає доволі ясну картину системи їхніх взаємовідносин. У центрі всіх взаємин між персонажами поставлений Павло. У творі, щоправда, є "персонажі-супутники" Лени, Катерини та Марти, але вони по суті лише доповнюють стосунки Павла зі згаданими героїнями. Крім цього, важливими мотивами твору є господарська діяльність Павла, з такими "дійовими особами", як його будинки чи інші справи, довкруги яких розвиваються його турботи й всілякі переживання. Тож і тут в осередку подій стоїть Павло. Таким робом головний герой є важливим чинником єдности твору. Довкруги нього зав'язані вузли взаємин з персонажами; він є неначе центральною віссю всіх подій.

3. Уведення персонажів

Метода введення персонажа в поле уваги читача різноманітна. Вона залежить від його ролі й першого ефекту, що його хоче створити автор. Майже кожний персонаж починає діяти в інший спосіб. Галина Дуб, наприклад, появилася у помешканні Павла[6] як цілком незнана для читача особа й несподівано, в небажаний час для господаря; щойно в розвитку сцени читач довідався, чого вона прийшла й хто вона. Знову Марта і Михайло Бояри появилися у висліді незначної підготовки:[7] Павло винайняв їм, своїм знайомим, мешкання і появив їх читачеві. Натомість деякі персонажі, як наприклад, Трухлий чи матір Лени, знані читачеві вже заздалегідь перед їх уведенням у дію. Епізоди, в яких вони виступають, це лише доповнення того, що вже читач знає про них. Докладніше зупинимося над уведенням в дію важливіших дійових осіб.

Павло введений у дію першим реченням роману, і поступово читач довідується щораз більше про нього. Його ім'я згадано щойно на двадцять другій сторінці, а прізвище - ще далі. Спочатку він був поставлений віч на віч зі своїм домом і турбувався його ремонтом. Щойно відремонтувавши дім, він заговорив про свої почуття. Зупиняємося над ними, бо вони будуть важливими у пізніших характеристиках Павла. Найперше він згадав, що ще в дитячих іграх він любив будувати і захоплювався будовами також в дорослому віці. Однак він

---

6. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 104.

7. Там же, стор. 22-24.

досі не міг про те думати, бо жив у такій державній системі, де це "природне право будувати" перебрала на себе бюрократія, а право на мешкання "звузила до кімнати, півкімнати, а чи просто місце на лігво".[8] У нього вже тридцятивосьмилітня туга за добрим мешканням і "щойно тепер на цьому місці під горбиком я переміг цю тугу", - говорив він. - "Я витисну свою форму, засную родинну сітку і дам нащадків".[9] Ці спогади і роздумування являють собою зав'язку пізніших мотивів Павлової вдачі. В них натякнено на бажання мати свій вигідний дім, стати будівничим, заложити родину і дати нащадків.

Щойно наприкінці епізоду, пов'язаного з ремонтом першого дому, починає ускладнюватися попередньо накреслена практична й прямолінійна вдача Павла. Сюди належить згадка про його кохання до Лени, вже одруженої жінки.[10] Епізод співжиття з Боярами (розділи 3, 4, і 5 першої частини) поширив Павлову вступну характеристику. В ньому Павло вже показаний як приємна в товаристві людина, інтелектуаліст і любитель мистецтва. Рівночасно загострено протиріччя мотиву його почувань до Лени. Ця характеристика заокруглена ще епізодом першої зустрічі Павла з Леною й шостим експозиційним розділом. Так поступово розкриті щораз нові риси вдачі головного героя і подані нові дані про нього.

---

8. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 14.

9. Там же, стор. 15.

10. Там же, стор. 21-22.

Впровадження Лени в поле зору читача повне інтриґуючих інформацій. Спочатку вона згадана як малярка, далі - як колишня наречена, згодом - як шпигунка, і щойно тоді зображена на балі як цікава, але радше химерна жінка. Всі ці дані - це важливі мотиви образу Лени - введені в порядку їх включення в пізнішому розвитку ролі героїні. Дальша розповідь про неї почалася грою її іменем, що нагадує повідомлення театрального заповідача про незвичайну акторку, яка має появитися на сцені:

> Моя Олена, яку буду звати автентично Леною, не мала мітологічної біографії, за неї не змагалися царі і не було спалено Трої, але її минуле до певної міри оповите не менш фантастичною містикою, ніж і Олени дочки Зевса і Леди, дружини царя Менелая, бо й вона належала до тих загадково-чудодійних сотворінь, яким приречено творити леґенди і приносити в жертву не одну Трою.[11]

Сама гра іменем хоч і подана в дещо гумористичному пляні мала надати героїні літературної значимости. Порівняння Лени з гомерівською Геленою виразно алегоричне щодо ролі Лени в творі. Має свій сенс також неґативне формулювання першої частини порівняння (тричі вжите заперечення "не"). Любовна авантура має тут не міжнародній характер, а стосується життя одиниць. Хоч алегорія ясна, в наступному абзаці автор ще уточнив її, вказуючи ясно, що мова буде не про "реалістичну" наречену, а про "химерне діло", яке "зробило" з його героя "гротескового . . . паяцика власної пристрасти".[12]

---

11. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 72.

12. Там же, стор. 72.

Катерина й Анна Сомерсет уведені в дію як малопомітні особи. Катерина привітала купців Снилика й Павла, покликала господиню і на її доручення подала напої.[13] Сама господиня була напідпитку, виявляла тенденцію оповідати свої життєві історії, але стримана Сниликом, діловито закінчила зустріч. На перший погляд, епізод виглядає принагідним і ніщо не зраджує пізнішої важливости обох персонажів. Тут автор вказав також на ті риси їхньої вдачі, з яких почалися мотиви їх подальших характеристик. Важливе також місце зустрічі - загадковий старий дім і його антикварна обстановка. Цей дім зберігав не тільки музейні багатства - вікторіянські меблі, твори мистецтва й колекцію книг. Неначе музейними знахідками були для Павла Катерина та її господиня, тітка Ен.

У виявах любови Катерини і в її вдачі було багато безпосередньої простоти, і це автор підкреслив уже самим способом уведення мотиву їхнього кохання. Павло почав розповідь про свої почуття до Катерини описом на снігу протоптаної Катериною стежки до його хатини.[14] Протоптана стежка - це фолкльорний символ залицяння. Цим автор підкрислив також її "просту" вдачу і ролю в житті.

4. Двійники й ділове сумління Павла.

Не показаний у дії, Лисий все ж таки зображений так, що він вийшов двійником Павла-підприємця. В нього подібна

---

13. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 234-236.

14. Там же, стор. 249-250.

життєва історія, подібні риси вдачі й подібні мотиви його боротьби за успіх.

Лисий - це старший український іміґрант у Канаді, що в його курортному котеджі "Коломия" над озером Сімко Павло й Лена провели свої щасливі вакації. Він приїхав до Канади наприкінці 1920-их років, перебідував роки кризи, а потім зайнявся торгівлею. Почав "з маленької ковбасні при вулиці Квін" у Торонті, з якої "перейшов на овочевий сад у Ґрімсбі", а згодом "зайнявся готелями та мотелями",[15] і це стало його життєвою професією. Він був двічі одружений (давня і "молода" жінка), мав дітей і внуків, був членом УНО, деколи жертвував на добродійні цілі, допоміг теж Лені грішми та тим, що пізніше замовив у неї портрет. У прямій його характеристиці підкреслено таке:

> Я знав його, як людину ділову, солідну, практичну, заражену примхами всіх тих, що мають діло з більшою кількістю долярів, не конче добродійну, з нахилом до екстраваґанцій, гарних жінок, доброї їжі . . .[16]

Ця характеристика доповнена описами котеджу, вигідно умебльованого й вивінуваного харчами, алькогольними напоями різних міжнародніх гатунків, одягами, моторовим човном, рибальськими знаряддями тощо. Отже в Лисому представлене все те, чим автор бажав наділити Павла. Він також почав з нічого й добився майна. Він ділова й практична людина, яка рівночасно любить життя і має нахил до "екстраваґанції".

---

15. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 134.

16. Там же, стор. 134-135.

Таємницю успіху Лисого автор виводить з його біологічних і духових якостей, які підкреслені хоч би такою характеристикою. Його зовнішній вигляд описано рисами його портрету роботи Лени: "На мене дивилося з мольберта тяжке, мускулясте, округле, бульдожого вигляду обличчя, з тяжким міцним носом і сивою чуприною".[17] В дальшому описі підкреслено ірраціональне. В портреті Лена

> виявила агресивну силу піонера, хижий розум підприємця і якусь шибеничну красу самосвідомої людини, яка . . . не забула назвати свій котедж Коломиєю, . . . де він правдоподібно вперше уздрів наш чудовий світ з його безконечно несподіваними привабами.[18]

Ці риси автор доповняє ще такими словами: "Його тіло, а також дух, були перевантажені гормонами ненаситного прагнення до ґвалтовної дії, плянування, будування, шукання".[19] Подібні мотиви дії "пробуджує" автор також у вдачі Павла, в епізодах його господарської діяльности. Павло також назвав свій сад на Оквілі "Коломиєю".

Лисий, однак, не міг бути повноцінним символом Павла, бо був людиною "не конче глибокої культури" торговельним дилетантом,[20] і автор навіть замішав його в свою історію "совєтського шпигунства". Тому була створена ще додаткова паралель.

Генрі Сомерсет помер тридцять років тому, маючи 35

---

17. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 127.

18. Там же, стор. 135.

19. Там же, стор. 134.

20. Там же, стор. 134.

років. Про його зовнішний вигляд також заговорив портрет, на якому Павло побачив: "елеґантного молодого пана у фраку", який "вразив мене самопевною гордою поставою".[21] Він був директором банку, цінителем літератури й колектором творів малярства та скульптури. З колишніх багатств Генрі залишилися в підміській віллі, "кавнтрі-гавз", його бібліотека, вікторіянські меблі й колекція мистецьких творів. Частину цих "скарбів" дістав Павло як дарунок від леді Анни Сомерсет.[22] Ці речі стали темою різних розважань й додаткових мотивів у композиції роману. За зразком Генрі, Павло також "колектує" старовину й плянує власну бібліотеку в новозбудованім домі.

Ролю ділового дорадника Павла можна приписати Степанові Сниликові, його приятелеві ще з Европи, а в Канаді - торґівцеві домами. Снилик заохотив Павла переїхати з Ванкуверу до Торонта, й опісля за його допомогою Павло купував і продавав будинки. Він змальований як той, хто підштовхував Павла до дії, давав йому поради, відкривав його очі на торговельні можливості. Наприкінці роману він заложив з Павлом і архітектом Медиком будівельну фірму.

Взаємовідносини Павла зі Сниликом описані в романі короткими згадками чи розповідями, які лише деколи переходять в образні сцени й раз - у довший епізод. Вони характеризують Снилика як знавця ринку, людину з господарською перспективою й поспіль ділову, в якої почування й знання

---

21. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 261.

22. Там же, стор. 245-246.

підпорядковані власній професії. Снилик в дії найширше показаний в епізоді купна другої хати Павла, в якому зображені подробиці цих прикмет його вдачі.[23] Він теж бере участь майже в усіх прийняттях й бенкетах Павла, як людина, яка любить розважитися.

Отже Снилик калька господарської свідомости Павла. Їхні взаємини полегшували авторові зображення й мотивування господарських кроків Павла. У цій активності Павла автор не створив перешкод і колізій, тож обидва партнери були завжди друзями. Снилик показаний лише раз невдоволеним, коли Павло вирішив будувати свій дім[24] і в ньому заморозив усі свої "будівничі" гроші.

5. Пародійні персонажі

Пародійні персонажі Марта Бояр і леді Анна Сомерсет відтінюють мотив кохання Павла і Лени. Марта, як і Лена, заміжна й "еманципована" жінка (бухгалтерка, бездітна), яка закохалася в Павла, і з її любови також нічого не вийшло. Натомість історія кохання старшої Анни Сомерсет - це дзеркало Павлової "патологічної" любови до Лени.

Перші сцени епізоду з Мартою - це сатира на некомпетентних, але аґресивних діячів громадсько-культурного життя української еміґрації. Вони побудовані на контрастах довкруги наведеного афоризму, згідно з яким Марта "все знала і все

---

23. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 228-237.

24. Там же, стор. 291-292.

знала краще".[25] З одного боку, вона зображена як навіть гарна, проворна й енерґійна жінка, яка мала теж громадські зацікавлення. З другого боку, її категоричні судження на різні теми, які не були оперті на знанні, доброму естетичному смакові чи відчутті реального, робили її карикитурою. Наприклад, вона пристрасно атакувала Павла за його симпатію до Лени, тому що Лена "совєтська шпигунка",[26] хоч її інформації опиралися лише на сплітках. Так само вона зареаґувала на згадку про Достоєвського, "якого Марта знала лишень з прізвища", мабуть тому, що він росіянин: "Марта вибухнула, що Достоєвський - москаль, дурень, епілептик, загарбник і в цих питаннях нічого не розуміє".[27] Ці й подібні до них розмови зробили образ Марти карикатурою на діяча-всезнайка, і тому ми назвали її образ пародією на громадські чесноти і сумління. У дальших сценах Марта залицялася до Павла. Ці залицяння, виповнені іронією розмови про мистецтво, зробили Марту карикатурою на Лену.

Чому Марта виступає як карикатура на Лену? У них було багато спільних або протилежних рис вдачі, але Мартині риси загострені в її некористь. Обидві вони були темпераментні й любили блистіти в товаристві, але Лена була стримана і тактовна, а Марта - вся в темпераменті. Обидві жінки зарадні, але Лена освічена, а Марта - всезнайко. В жіночім флірті

25. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 23.

26. Там же, стор. 24-25.

27. Там же, стор. 24.

обидві впливали на чоловіче товариство не лише зовнішністю, але й своїм естетичним смаком і знанням; це робило Лену цікавою жінкою, а Марту - пародійною. Обидві вони любили Павла. Різниця лиш в тому, що Лена була його нареченою, а Марта тільки шукала пригоди; Лена зустіла взаємність, Марта ж хотіла її здобути. Павло любив Лену й був готовий на жертву та авантуру ради неї; але хоч він і почав піддаватися впливові залицянь Марти, всякі життєві ускладнення через неї були для нього небажаними. Обидві вони також кинулися першими в обійми коханого. Однак Лена добре орієнтувалася коли це можна зробити, Марта такого відчуття не мала, й не добилася успіху. Обидві вони, мабуть, не дуже ощасливлювали життя своїм чоловікам. Марта, одначе, домінувала й шукала пригод дома, Лена, крім цього, їздила по світі - робила це на ширшу скалю. Ці та інші риси хоч і зробили Марту подібною до Лени, але перш за все в пародійному пляні.

Епізод з Мартою уміщено на початку твору. Таким чином пародійністю Марти піднесено "незвичайність" пізніше введеної в дію Лени. В той же час епізод співжиття Павла з Боярами пародійно відтінив увесь мотив кохання Павла з Леною. В останній частині роману роля Марти вже не була потрібна, і автор використав знайоме читачеві подружжя Боярів як гостей на різних прийняттях.

Образ леді Анни Сомерсет (інакше - тітка Ен) створений для того, щоб на її життєвих помилках обґрунтувати абсурдність Павлової любови до "нереальної" жінки, "вилікувати" його й поєднати з Катериною. Для виконання цього завдання

автор зробив її правдомовцем під маскою учудненої старістю й наслідками нещасливого кохання жінки (алькоголізм, почуття самотности, нахил оповідати свої любовні історії тощо). Після смерти чоловіка Анна закохалася у фільмового актора, подібно як Павло у Лену, і в погоні за ним по різних країнах згубила своє майно і здоров'я. Гостроти її "правдомовності" надавала коротка, точна й часто вульґарна фразеологія її діялогу. Ось зразок її мови про наслідки неуспішного кохання, Вони, за її словами, зробили її:

> - Смішною! Дурною! [Бо вона] Не зміряла сил. На ціле життя зісталась калікою. З'їла сама себе, пропила нерви, прокурила легені, ніодного щасливого дня. Скажете любов? Не кажіть смішного. Пасія, патологія... Ґанґрена, що зжирає тіло й душу - ідіть до психіятра й лікуйтеся чим можете.[28]

Ця розповідь про себе й діягноза колишніх своїх почувань стосуються прямо психічних переживань Павла з приводу його кохання до Лени, насвітлюють їх з додаткового боку і загострюють. У подібний спосіб Анна "сватає" Павла до Катерини, як наприклад;

> - Слухайте, молодий чоловіче! Чи ви часом не імпотент? Там на нього чекає гаряча, як грім, дівчина, а він возиться з книгами. Я цього не розумію![29]

Для зближення Павла з Катериною автор розвинув цілу стратегію Анни. Вона встановила з Павлом добросусідські зв'язки, подарувала йому старі меблі, образи та інше, просила його заопікуватися Катериною тощо.

Автор згадує, що Анна "в чомусь нагадувала Скарлет

---

28. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 277.

29. Там же, стор. 280.

з роману 'Проминуло з вітром' Маргарети Мічель."[30] Самозрозуміло, автор натякає на спільність для обох героїнь мотиву нереального кохання, якому було підпорядковане все їхнє життя. На цьому ж мотиві побудована й любов Павла до Лени після її одруження, проте авторова "ділова людина" вийшла з неї переможцем.

Марта Бояр і Анна Сомерсет вдалі й яскраві епізодичні персонажі. Уведення таких ролей є новизною в романах Самчука, і воно в нього зроблене з успіхом.

6. Дві наречені

З наречених Павла автор створив два контрасні типи жінки. Лена - за сучасна, Катерина - за традиційна, щоб бути "реалістичними" жінками. Таким вибором можна було яскравіше схопити реальне в мистецькому творі. Лена не була потрібна авторові як типова наречена, яка мала опісля стати дружиною героя. Вона мала "розбурхати" його глибинні інстинкти й покликати їх до життя. На дружину Павлові була вибрана Катерина, яка наче вже самою природою була вивінувана на цю місію. Поставивши свого героя у становище вибору між такими жінками, автор виразніше міг умотивувати його внутрішнє роздвоєння.

Лена Глідерс зображена як поєднання мистця і примхливої жінки. Героїні-художника авторові було потрібно на те, щоб за її допомогою висловити свої думки про сучасне мистецтво. Ця роля давала Лені не тільки професію, але й

---

30. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 327.

додатковий блиск - освіту, естетичний смак, незалежні погляди на життя тощо. Цими рисами автор бажав надати літературної кольоритности темі емансипованої жінки, яка не зацікавлена родиною, а шукає іншої життєвої місії. Така настанова Лени навіть загострена. У прикінцевій самохарактеристиці вона пояснює: "я не хочу і не можу бути матір'ю родини. Я мистець. Я вільна, абсолютно вільна, безвідповідальна, жива істота".[31] Далі вона додала:

> я тобі казала ще там на Сімко, що з мене ніколи не буде доброї жінки, але навіть доброї коханки. То ж я без статі. Що мої сексуальні пориви лиш пориви і більш нічого. Що це хвилеві подразнення.[32]

Найбільше уваги присвятив автор постійному підмічуванні химерности вдачі Лени. Його Павлові навіть раз видавалося, що Лена мала в собі щось з жінки-вампира, тобто назверх принадної, але на ділі невразливої, безчуттєвої, холодної й жорстокої.[33] Одначе автор не зробив вампиризму ні її пристрастю, ні професією. Він лише зобразив її такою, що надавала тон і домінувала над ситуацією в усіх епізодах зустрічей з Павлом. Тільки в кількох сценах вона показана розгубленою. Наприклад, коли вона повернулася до Павла на Сімко й він заявив, що він залишить котедж Лисого;[34] або - в час її виїзду з Торонта до Монтреалю.[35] Поза тим, автор по-різному наголошував

---

31. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 363.

32. Там же, стор. 363.

33. Там же, стор. 102.

34. Там же, стор. 179-184.

35. Там же, стор. 192-193.

її гру, акторство, й - у контрасті до цього - хвилини її одвертости, рідше - щирости, чи навіть наївности. Вияви такої щирости автор уводив майже в кожну сцену зустрічі Павла з Леною, зупинявся над ними, підкреслював їх і таким робом увипуклював складність її вдачі. Подібними моментами проявів щирости й зворушення були, наприклад, її реакція на вишукані Павлові слова про його почуття до неї на їх першій в романі зустрічі[36] або Павлова ворожба з її руки,[37] або її зворушення культом її "фотоіконок" в домі Павла під час відвідин разом з чоловіком.[38] Крім цього, Лена показана як кмітлива жінка, з широкими знайомствами, зацікавленнями й знаннями, яка шукає вражень, бажає пізнати світ і збагнути суть життя, щоб їх передати в своїх творах. Всі ці елементи вдачі робили її кольоритною і ускладненою постаттю.

Катерина - контраст Лени в напрямі упрощення. Вдачею і долею вона нагадує Аґнес, героїню Ч. Дікенса з роману Давід Коперфілд. Однак Аґнес прикрашена широкими зацікавленнями, соціяльним становищем і вихованням сальонової жінки. Катерина, щоправда, походила також з учительської родини, закінчила середню школу, знала чотири мови, що й узгляднене в змалюванні її поведінки. Проте це не відогравало більшої ролі в накресленні її вдачі. Катерина - сама простота і доброта аж до наївности, життєва місія якої - подружжя.

---

36. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 61.

37. Там же, стор. 88-89.

38. Там же, стор. 305-309.

Працюючи служницею в Анни Сомерсет, вона щиро заопікувалася своєю здивачілою господинею та її справами. Опісля вона закохалася в Павла й увійшла в його життя як ненайнята служниця в його домі:

> Коли ж вечером вернувся, моя хатина нагадувала аптекарську склянку, все, що могло блищати - блищало, моя завжди розбита постіль дбайливо застелена, у печі гомонів вогонь, на плиті готова, гаряча вечеря . . . Все на місці, нічого не забуто. І навіть писулька: "Смачного, Павле!"[39]

Цей лад у хаті - це робота Катерини. Це й головна її окраса. У хаті Павла вона бачила фотографії іншої дівчини, здогадувалася про його любовну історію, але це не впливало на її поведінку. Вона трактувала це "як належне зло", і терпеливо "чекала свого завтра".[40] Автор постійно підкреслює, що її цікавили лише справи дому, а в дальшому - теж Павло. Вона почувала себе щасливою, коли її любов зустріла відгук. Наприкінці роману є згадка, що заручини й весілля були дуже формальні.[41] Цим підкреслено, що шлюб і подружжя для Катерини - найсерйозніша справа.

Контраст між героїнями підкреслено теж місцем їхньої активности й зовнішніми описами. Перші зустрічі Павла з Леною відбувалися серед "пейзажу" її картин, а їхні розмови стосувалися мистецтва й інших високих тем. Місця любовних пригод Павла й Лени - це курортна оселя над озером Сімко,

---

39. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 271-272.

40. Там же, стор. 278-279.

41. Там же, стор. 380-381.

найкращі готелі в Монтреалі; Лена без Павла появлялася ще далі - в Америці, Швеції і Франції. Катерина зображена в кухні, хаті й городі господині, а згодом теж і в Павла, де вона виконувала різні домашні роботи. Її мистецтвом були вишивки й одяг. Їхнім місцем любови - був дім; - щоправда, вони виїздили теж на прогулянки й, зголоднівши, в принагідному місці щось їли, не шукаючи вибагливих ресторанів і страв. Разом ходили лише на прийняття й "офіційні" українські балі, що вже було найбільшим її вдоволенням.

В обидвох героїнь підкреслено їхню молодість, красу, смак в одягах і принадність їхнього тіла. Але в Лени, поруч "звинности тіла", "пружного стану", "мускулястих, продовгастих стегон і довгих, струнких литок",[42] згадується великоміська тендітність її пальців, рук тощо. В Катерини радше наголошене її здоров'я, з натяками, що з неї буде добра мати й господиня. До рівня містерії піднесене теж статеве кохання Павла з Леною. Така перша сцена кохання мала місце серед бурі, коли "над котеджом з фуріяльною силою били громи, дрижала будова, вікна мигали огненними плямами".[43] Цей опис кінчається урочистим філософічним резюме. Місце цієї події, Сімко, рівно ж піднесене до символу їхнього щастя, і згадка про нього повторюється протягом всього твору. Навіть після того, як Павло вже формально розійшовся з Леною, автор помістив ще таке його визнання:

---

42. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 162.

43. Там же, стор. 189.

> Ніяка жінка на пляиеті не може її [Лену] заступити. Коли я зливався з нею - зливався весь - тілом і духом, наші корчі насолоди опікали, як вогонь, того самого протуберанця, вирваного з того самого джерела.[44]

Подібне кохання з Катериною, хоч його початок супроводиться мотивом біблійного забороненого яблука, описане як буденна побутова справа.

> Ми сміялися і були щасливі. Катруся могла прийти рано, могла прийти серед дня, могла прийти вечером, могла прийти серед ночі. Ми пізнали "добро і зло" і покинули наш рай, в якому так довго мучились.[45]

У подібний спосіб Павло оповідає про їх заручини, одруження й дальші взаємини. Вони хвилювали лише Катерину, а Павло тільки достосовувався до її настрою.

Лену відзначено теж різними її особливостями - "гаркава мова", "вона мала свій прикметний запах, дуже вразливий, як тютюн, як алькоголь, щось дуже своєрідне і неповторне",[46] спеціяльні вислови - "ніколи не забуваюча", "це гарно" тощо. У Катерини підкреслена її маломовність, а після того, як вона залюбилася, "ще більше замовкла, її вся мова перейшла до очей, до рум'янців щік, до мелодії рухів".[47]

Образ Лени зображений двома методами. Перед одруженням вона сама "діє на сцені", а переживання Павла чи інші персонажі лише доповнюють її характеристику. Після одруження її

---

44. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 369.

45. Там же, стор. 326.

46. Там же, стор. 169.

47. Там же, стор. 273.

образ намальований передусім уявою Павла, а її появи у сценах чи розмови про неї відограють допоміжну ролю. Ефективности її образові додає ще й те, що дійсна її вдача й дальші її кроки лишаються завжди загадкою для читача. Навіть після останньої її "вичерпної" самоаналізи,[48] читач все таки сумнівається, чи сказала вона всю правду й дійсно "вбила" в собі жінку та почування до Павла, чи, може, це тільки її хвилевий настрій. Якщо порівнювати Лену з образами подібних кольоритних жінок у романах Уласа Самчука (Ольга в Ості, Віра в Чого не гоїть огонь), то Лена вийшла найбільш успішною, а крім цього, її роля цілий час в осередку подій твору. В контрасті до Лени, Катерина видається також оригінальною, не зважаючи на "простоту" її вдачі й на приховану інтенцію автора вважати її ідеальною жінкою для його ділової людини.

7. "Коваль своєї долі"

Образ головного героя багатоплянований, тому проаналізуємо його за важливішими мотивами. Якого героя бажав створити автор? Поперше, він мав бути колишнім радянським громадянином, у якого система мала вбити інстинкти власности й ініціятиви. Подруге, він мав стати оповідачем роману, якому треба було говорити про мистецтво й на інші високі теми. Потретє, авторові потрібно було кандидата на будівничого й підприємця. Нарешті, він мав бути підхожим нареченим для таких персонажів, як Марта й Лена.

---

48. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 362-368.

Задум зобразити підрадянську людину в процесі її інтеґрації в демократичне суспільство дуже цікавий. Деякі письменники торкалися лише сенсаційної сторони цієї теми; їх персонажі з якихось причин починали думати про втечу на захід і наприкінці твору виконували свій намір. Улас Самчук пішов далі. Він поцікавився, як такі люди пристосовуються до умов життя Заходу, точніше - як вони позбуваються "нашарування пасивности"[49] й стають активними. Нажаль цей мотив підрадянського минулого надто теоретичний. Автор не створив епізодів чи сцен, які малювали б його живими образами. Він уведений лише в біографію Павла (Павло, Лена й Катерина - діти переслідуваних батьків), та в характеристики його світогляду й деякі діялоги. Крім того, він підтримується лише теоретичними міркуваннями, іронічними заввагами, полемікою тощо. Через це він позбавлений емоційної сили й переконливости, а часто навіть обтяжує побудову твору.

Натомість ефективним вийшов інтелектуалізм Павла. Під його маскою виступав сам автор, щоб висловити читачеві свої думки про літературу, мистецтво, різні життєві справи тощо. Його думки й погляди вплетені малими дозами в сатиричні сцени з Мартою, грайливі - з Леною, драматичні - з Анною чи висловлені при інших нагодах. Вони не обтяжують твору. Навпаки. Багато читачів з користю й насолодою прочитають, наприклад, "дискусії" про абстрактне мистецтво між поміркованим традиціоналістом Павлом і малярькою цього напрямку Леною.

---

49. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 288.

Освіченість Павла викликає до нього симпатію й респект читача, а творові надає інтелектуального рівня.

У мотиві успішного підприємця образ Павла - це канадський варіянт авторового програмового героя, "коваля своєї долі". Риси його вдачі - це пристрасність, віталь-ність, послідовність, практичний підхід до життя; але він ускладнений коханням з химерною жінкою.

Може наперекір бажанню автора, Павло найбільше подібний до його селянських героїв, не зважаючи на його освіченість і біографію (кораблебудівельник).[50] Вчився він помалу й радше з досвіду. Купівля, ремонт і продаж дому були для нього відкриттям. Він навчився тоді користуватися кредитом, направляти доми й усвідомив собі, що в цей спосіб можна заробити гроші. До перепродажі домів спочатку його штовхали ситуації й заохоти Снилика. Найбільш живою людиною Павло зображений в епізодах направи двох перших домів. Тут автор створив цілий ряд конкретних перешкод, які переконливо умотивовували його переживання і дію. Його фінансові турботи, винахідливість і працьовитість викликають зацікавлення й симпатію читача.

Вже на початку твору Павло заговорив про свою любов до будов і намір стати будівничим.[51] Пізніше на цю тему багато більше мови. Виглядало, що в Павла візія великомасштабного будівничого й що таким плянує змалювати його автор.

---

50. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 209.

51. Там же, стор. 14-15.

Проте все закінчилося лише тим, що фірма "Сабіні" побудувала йому хату[52] й що він, Снилик і Медик, рішили заложити будівельну фірму. У багатьох сценах і відступах Павло з ентузіязмом оповідав про хід будови його дому. Ці тріюмфування звучать радше наївно, бо читач привик бачити його людиною, яка знає вагу речей. Його патосові також бракує психологічної глибини. Проте автор, здається, уважав, що вже створив достатній образ будівничого. Після епізоду з будовою дому всі персонажі називали Павла будівничим. Наприклад, Лена договорювалася з ним про будову її "віледжу" для мистців.[53]

Подібні ж маштаби господарського успіху Павла. Після втрати Лени Павло відразу осудив свою бідність і забажав стати багатим, спроможним та сильним. Він, наприклад, говорить:

> Я мушу вирватись з цього екзальтованого самозакохання безсиллям, що його вщіплювали мені роками там на моїй батьківщині і мушу спробувати стати суверенною силою самою в собі.[54]

Цей мотив дальше часто повторюється і супроводжується символами його успіху (Лисий, Імперський будинок, Генрі Сомерсет). У парі з цим автор бажав створити картину економічного розвитку Канади, й тому в творі багато мови про розбудову цієї країни і, взагалі, американського континенту. Тому що

---

52. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 294.

53. Там же, стор. 386.

54. Там же, стор. 224.

Павло оповідач, це все зливається в єдине ціле й звучить як підготовка його успіху. Проте на ділі Павло до кінця твору був лише фабричним робітником, що додатково заробляв на направі й перепродажі запущених домів.

Причина такої характеристики Павла в тому, що автор якось наївно, ніби очима селюха дивиться на питання успіху людини в маштабі розвитку всієї національної економії. Павло перепродав кілька домів, дещо заробив і побудував собі гарну хату, тож можна його звати успішним підприємцем і будівничим. Крім цього, автор взагалі не цікавиться суспільною функцією народнього господарства, наприклад, торгівлі, а тільки тим, щоб його герой розбагатів. Павлова "торгівля" мотивована суто егоїстичними стимулами - здобути гроші, стати багатим, сильним, важливим. Отже він вийшов з під пера не підприємцем, а прикрашеним доробкевичем. Крім того розповідь про дещо ширшу "торгівлю" Павла - це лише інформації чи натяки, які переконливо не можуть діяти на читача. Домальовують цю характеристику Павла традиційні авторові образи. Подібно до героїв авторових творів з селянського життя, Матвія з Волині, Корнія з Марії, Мороза з Осту, Павло з гордістю селянина влаштовував прийняття, щоб люди подивляли його достатки. В розмови таких сцен вставлені признання гостей на адресу його хати, його меблів чи інших надбань. Так само й суддя для уділювання горожанства прийняв похвально Павлові слова про те, що його майно дійшло вартости 50,000 долярів.[55] Не менш

---

55. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 353-354.

наївний образ Павла-колекціонера, який мав його уподібнити до мільйонерів - власників музеїв. Автор не показав його колекціонерської пристрасти чи знань. Всі його вікторіянські меблі, скульптури чи картини - це лиш припадковий дарунок леді Сомерсет. Їх цінність відкрила йому лише Лена.

Мотив успіху оживило, однак, те, що він підпорядкований любовному конфліктові. Власне пов'язання його господарських амбіцій з колізіями кохання роблять більш живим і свіжим його образ. Любов Павла зображена як сильна й сліпа пристрасть, яка панувала над його свідомістю. Ця пристрасть кидала його на вершини одушевлення та в прірву депресії під час залицяння до Лени. Глибина почуттів до Лени мотивована тим, що в них поєднаний Павлів усвідомлений і підсвідомий ідеал жінки. Їх загострювали також химерність Лени та всякі перешкоди. Зображені в напружених ситуаціях почуття й переживання Павла під час кохання з Леною зробили правдоподібною його пізнішу кількарічну тугу за нею після їхньої розлуки. Перші почування до Катерини мотивовані як відрухи інстинктів. Щойно згодом поєднав їх автор з усвідомленням Павла, що вона добра кандидатка на дружину. Устами тітки Ен туга Павла за Леною названа патологією; поглиблювали цей мотив далі роздуми й образи переживань Павла. Період роздвоєння почуттів Павла до Лени й Катерини якоюсь мірою нагадує звіт психіятра про лікування хворого від патологічної любови. Пацієнта наче ізольовано у відлюдній хатині, де загострюються примітивні інстинкти й влаштовано йому постійні

контакти з принадною дівчиною. Письменник, неначе психіятр, робить спостереження над розвитком стосунків між об'єктами обсервації. Його звідомлення стосуються не лише їх поведінки, але також психічного життя "хворого". Наприкінці твору Павло вже почував до Катерини зобов'язання: "між нами тепер сумління і закон".[56] Він вже немов би тільки чекав на те, щоб приїхала Лена й зняла з нього "обов'язок" його туги за нею.

Таким чином, про атмосферу "страшних почувань", яку Улас Самчук так високо цінив у творах Шекспіра,[57] можна говорити ще в зв'язку з частинами роману, присвяченими коханню Павла з Леною. "Одруживши" Лену, автор відразу почав гальмувати також здавалося сліпі пристрасті Павла й запріг його творити матеріяльні цінності, "кувати" свою долю. Дальше в його характеристиках домінують не так почуття, як розум. Сильно тут відчутний мотив, що буденні матеріяльні успіхи можуть захоплювати людину не менше, як осяги в боротьбі за високі мрії. Проте цей мотив у суперечці з раніше згаданими інтелектуальними й мистецькими здібностями героя. Крім того, ці здібності хоч іще придаються Павлові в його розмовах з тіткою Ен чи гістьми на різних урочистих зібраннях, але вже не конечні для його щоденної активности чи для повнішої втіхи з успіхів, або для співжиття з Катериною. Власне ця виразна неперресічність Павла (сильні пристрасті,

---

56. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 368.

57. Улас Самчук, "Велика література", стор. 42.

освіченість тощо) позитивно виявляє себе на початку твору, а опісля - навантаження його програмовими завданнями, деякою мірою заважає логічній стрункості його образу, не дивлячись на те, що сама зміна поведінки Павла широко умотивована.

8. Новаторство і традиція

Системою персонажів і тематикою обговорюваний твір дуже нагадує ранній роман Уласа Самчука Кулак. Виринає питання, чому автор поставив на порядок дня майже ті самі проблеми? Що саме можна вважати мистецьким удосконаленням в їх опрацюванні? Характеристика головного героя Кулака, Лева Бойчука, - пряма, натомість Павла Данилова - подана через ускладнення його вдачі. Боротьба за успіх Бойчука представлена як його домінуюча пристрасть, якій підпорядковане його особисте життя (взаємини з нареченими, матір'ю, змалювання його розваг тощо). Таким є також його двійник, "кулак" Шамбелян, який через гроші відрубав синові руку, відсидів у в'язниці і вже немічним старцем ще далі мріяв про творення багатства (остання в романі сцена зустрічі Бойчука з Шамбеляном). Павло Данилів і його двійники люблять також життя, навіть схильні до "екстраваґанції". Найбільша різниця між малярами в обох творах, Ленок і Юрієм Павловським у Кулаці, що виведені автором поруч головних героїв-підприємців. (За концепцією автора, така дружба підприємця і маляра символізує взаємозалежність матеріяльного й духового розвитку суспільства). Маляр Юрій Павловський у Кулаці, за його вдачею,

це лише двійник Бойчука, хоч він бореться за успіх не в економіці, а в мистецтві. Зате сучасний Самчуків образ мистця, Лена, багато вибагливіший - це поєднання раціонального з химерним і духом шукань. Крім того, виведення маляра в ролі нареченої головного героя дозволило авторові більш переконливо і логічно вбудувати мотив мистецтва в загальну побудову твору. В Кулаці є також дві наречені головного героя, Марія Гофманівна й Аїда Гаан, що виконують подібні функцію - домалювати образ головного героя, але вони менш кольоритні жінки, ніж Лена й Катерина. Крім цих персонажів - в романі Кулак значно більше епізодичних героїв, при допомозі яких автор намагався дати ширшу картину суспільного життя Волині в час між двома світовими війнами. У романі На твердій землі автор більше цікавиться людськими справами своїх героїв. Повищі порівняння вказують, що автор значно змінив погляди на свою людину успіху, передусім на людину-мистця. Найважливіше естетичне удосконалення - це зображення головного героя при допомозі ускладнення й виведення мистця в ролі його нареченої, та контрасне протиставлення двох наречених, Леня й Катерини. Коли до цього додати кращу сюжетну побудову, вибагливіший стиль і взагалі краще опрацювання різних аспектів твору, то треба визнати роман На твердій землі значно досконалішим твором, ніж Кулак.

Роман На твердій землі має виразну систему персонажів з визначеними для них ролями, як у клясичних творах. Це свідчить, що автор бажав не так дати епічну картину реалістичної дійсности, як створити передусім мистецький твір

і підкреслити в ньому єдину основну ідею. Під цим оглядом твір вигідно відрізняється від майже всіх попередніх романів Уласа Самчука, крім роману Марія, що має не менш струнку систему персонажів і, на нашу думку, перевищує На твердій землі композиційним підпорядкуванням зображених подій основній ідеї твору.

У Павлові, як центральному персонажеві, не важко пізнати програмового героя автора. Великою мірою він виступає у традиційному світі автора і змальований традиційними рисами та образами: риси вдачі, боротьба за успіх, тяжка праця, прийняття тощо. Цей світ виявляється новим передусім через те, що дія перенесена в обставини канадського міста. Але це ще не все. Павло зображений також засобами ускладнення, скісними лініями. Власне химерне кохання зробило його живим і свіжим персонажем, а також оживило "серйозну" тему його успіху. Такий головний герой є новизною й мистецьким кроком уперед у творчості Уласа Самчука.

Найбільш успішними вийшли жіночі персонажі. Образи їхні яскраві, й вони послідовно підпорядковані визначеним для них ролям. Інші чоловічі персонажі назагал колоритні, хоч вони мають дуже підрядні ролі. Єдиним винятком є хіба Снилик, що надто ідеалізований для його ролі ділового сумління Павла, тобто він теж навантажений програмою. Одначе і його роля в романі незначна. Поруч Павла, центральну позицію в творі займає Лена, один з найбільш яскравих жіночих персонажів у романах автора.

Розділ четвертий

СЮЖЕТНА ПОБУДОВА Й КОМПОЗИЦІЯ

Обговорення роману у цьому розділі побудовано в такому порядку. Наперед визначені головні його сюжетні конфлікти, тобто ті тематичні мотиви, які розвиваються протягом всієї книги й довкруги яких автор зорганізував напруження розвитку подій, взаємин між персонажами та увесь зміст твору. Після цього подано детальніший огляд сюжету, з узглядненням деяких елементів композиції. Йдучи від ситуації до ситуації, чи від епізоду до епізоду, розглянено їх побудову, мотивування та ефективність змальованих подій і обговорено пов'язання даного епізоду з цілістю. Таким способом також критично обговорено динаміку твору в останньому підрозділі. Цей підрозділ є рівночасно підсумком сюжетної побудови, композиції і стилістичних прийомів автора.

1. Головні сюжетні конфлікти

Події роману розвиваються довкруги таких двох сюжетних мотивів: історії кохання Павла з Леною й історії Павлової господарської діяльности. Можна ще говорити про деякі розгалуження сюжету, одначе вони незначні й лише доповнюють ці головні конфліктні мотиви.

Конфліктний мотив господарської діяльности Павла розвивається у соціяльно-побутовій і психологічній площині. Його перипетії і колізії - це психологічне минуле, брак досвіду та фінансів і переживання головного героя. Цей мотив

розвивається радше спокійно, бо автор не впровадив якихось незвичайних подій і перешкод, які надавали б йому більшої драматичности. Головне в його розвитку - це психічна зміна настанови до життя головного героя. Різноманітности й більшої напруги надають цьому мотивові паралельні любовні зіткнення, чи колізії додаткових епізодів, або композиційні чи стилістичні засоби. Передусім любовний конфлікт є тим елементом, що мав надати творові емоційности, легкости й барвистости.

Любовний конфлікт можна поділити на два мотиви: кохання і довгої розлуки. Мотив кохання домінує в центральних частинах роману, "Лена" і "Ми". Його розв'язка, одруження Лени, створила нову ситуацію, яка надала інший напрям діяльності Павла. Довга розлука створила іншу форму взаємин між головними персонажами. Її треба вважати головним мотивом любовного конфлікту, бо нею починається й кінчається роман. Сама історія кохання неначе вбудована в середину мотиву розлуки, як вставна новеля, щоб "пояснити", що було раніше.

2. Вступна частина роману

Роман починається двома алегоричними епізодами, які ми назвемо "Павлова хата" - два перші розділи, - і "Марта" - розділи від третього до п'ятого. Епізод "Павлова хата", - це не лише перший епізод господарювання Павла, але також алегорія на його головну діяльність у цілому творі. Цей епізод створює атмосферу роману і визначує головну тему. Другий епізод, "Марта", це алегорична пародія на любовну

історію Павла й Лени. Спочатку автор увів антипод Лени, щоб засобом контрасту відтінити Лену. Але разом з тим перша частина роману вводить у поле уваги читача сюжетні вузли й конфлікти, які мають розвинутися чи розв'язатися в другій та четвертій частині роману. Крім того, подаються й експозиційні відомості про головного героя, місце дії, вихідну ситуацію тощо.

Частину експозиційних даних подав автор у розгортанні двох вступних розділів. Тут читач довідується, що дія відбувається в Торонті, в 1950 році, що Павлові 38 років, що він неодружений й має бажання заложити родину, що він емігрант з України й тому психічно непідготований до таких "карколомних" кроків, як купно на кредит хати тощо. У шостому розділі представлені більш докладні дані про його минуле, зокрема його історія приїзду до Канади - більше як на рік до Ванкуверу, а опісля - до Торонта. Рівночасно читач знайомиться з вихідною ситуацією з розгорнених подій двох перших епізодів.

Зав'язка епізоду "Павлова хата" - факт купівлі хати. Ця подія порушила дотеперішню рівновагу в житті головного героя, створила відмінну ситуацію, викликала ускладнення, які вимагали втручання і дії. Основою колізій стали такі факти: Павло боявся купувати дім на кредит і влазити у "великі" борги. Куплений дім вимагав негайного ремонту, а в нього не було ні готівки, ні вміння довести його до ладу. Покликаний "експерт" налякав Павла недійсними хибами будови й вимагав багато грошей за направу. Павло сам взявся до діла і, хоч

потрапив у додаткові борги, довів дім до порядку. Розв'язка - дім можна винаймати, й прибутком з винайму сплачувати гіпотечні борги.

Цей перший епізод важливий тим, що він зображує перший крок у розвитку головного героя. Це був перший господарський досвід Павла - він навчився направляти доми, користуватися кредитами, купувати на кредит тощо. Це було перше переборення "пасивности", перша зміна його життєвої настанови.

Павло винайняв частину дому подружжю Марті й інженерові Михайлові Боярам. Це зав'язка пародійного любовного конфлікту епізоду "Марта", якою почався ряд нових ускладнень. Енерґійна й темпераментна Марта почала залицятися до Павла, й її залицянь він не міг уникнути в приятельському співжитті з Боярами під спільним дахом. Осамітнений Павло поволі піддавався атмосфері залицянь. Кульмінація цього конфлікту - у сцені готування всіх мешканців дому до балю. Марта тріюмфувала, будучи певною перемоги. Вона сподівалася провести з Павлом вечір і зламати останні льоди його стриманости. Неочікувана розв'язка - Павло зустрів на балі Лену і провів з нею цілий вечір. Епілог - обурення Марти й рішення Павла продати дім, щоб втекти від дальших її залицянь.

Цей епізод має характер вставленої в серйозний твір інтермедії для відпруження й розваги читача. Має він сюжетне навантаження, бо ускладнює існуючу ситуацію й мотивує рішення Павла зробити наступний крок: продати свій дім та купити інший. Крім цього, епізод виконує функцію додаткової характеристики головного героя й зображує картину з життя

останньої української еміґрації. Автор також висміює у цьому епізоді "типового" серед еміґрантів діяча - аґресивного всезнайки (Марта). Сам епізод побудований на часто вживаному літературному мотиві любовної історії в співжитті молодих людей під спільним дахом. Епілог конфлікту автор вмістив щойно на початку четвертої частини роману, щоб ним умотивувати дальший господарський крок головного героя.

3. Кохання з Леною

Мотив кохання уведений у поле уваги читача у вступних розділах методою сюжетної загадки. Наперед є згадка про ориґінальні малюнки Лени Глідерс;[1] читач схоплює лише звук прізвища, бо такого маляра не знає. Наприкінці другого розділу герой-оповідач признається, що він безнадійно закоханий у недавно одружену Лену Глідерс.[2] Разом з тим подані деякі дані про неї, її вигляд, їхні взаємини, й про дописку "ніколи не забуваюча" в її останньому листі. Дописка є вже натяком, що історія Лени ще не закінчена. Таким чином автор зав'язує інтриґу. Читач вже сподівається довідатися щось більше про Лену й про розвиток дальших взаємин між нею та Павлом.

Рівночасно повідомлення про цю "нереальну" любов комплікує вдачу головного героя. Досі читач уважав його за прямолінійну людину, яка мріє одружитися й дати "нащадків".[3] Тим часом Павло нічого не робить в напрямі здійснення своєї

---

1. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 15.
2. Там же, стор. 21-22.
3. Там же, стор. 15.

мрії, а його почуття опановане вже одруженою жінкою.

Згодом загадку Лени загострила Марта, яка атакувала її як "совєтську шпигунку", що мала завдання "звабити, знищити" Павла.[4] Отже інтрига Лени скріплена додатковою сюжетною загадкою, її "шпигунством". Виявлені у цьому епізоді почуття Павла до Лени мають завдання загострити зацікавлення читача.

Після того приходить епізод зустрічі Павла з Леною на балю,[5] в якому Лена вперше показана читачеві. Розмова обох партнерів побудована в пляні створення зав'язки конфліктного мотиву довгої розлуки. Вони вияснили один другому причину непорозуміння між ними, яка стала остаточним поштовхом їхньої розлуки. Лена запевняла Павла, що її почування до нього не змінилися і натякала на те, що їхні дороги ще можуть зійтися. З другого боку, в цьому епізоді автор вказав на додаткові риси вдачі Лени, щоб загострити ще більше зацікавлення читача її "незвичайністю".

Сама історія їхнього кохання у розділах "Лена" та "Ми" розвивається вже "нормальним" порядком і в згоді з хронологією часу. Спочатку вміщена експозиція, тоді йде зав'язка, далі наростають комплікації і нарешті - приходить кульмінація та розв'язка. Експозиційні дані автор подає ще як відомості про знайому читачеві Лену. Дальша розповідь - це

---

4. Улас Самчук, <u>На твердій землі,</u> стор. 24-25.

5. Там же, стор. 53-62.

зображення безпосереднього розвитку подій від початку, без нав'язування до інформацій про Лену в першій частині роману.

Безпосередньою експозицією до історії їхньої любови є гра прізвищем героїні, попередження автора про характер їхніх взаємин і короткі дані про минуле життя Лени, якими починається частина роману під назвою "Лена".[6] Після того автор повертається до "буднів" Павла й починає підготовку читача до зустрічі з Леною. Павло думав про одруження, але його не вдовольняли існуючі кандидатки. Він мріяв про небуденну жінку: "Хотілося чогось незвичайного, сильного, вражаючого, з глибоким, як казав один поет, віддихом".[7] Лена була якраз такою кандидаткою. Павло зустрівся з нею на вулиці, як з невідомою, й захопився її зовнішністю.[8] Саме тоді, нововведений персонаж, Зіна Спритна, вже запропонувала й улаштувала йому першу зустріч з Леною.[9]

На цій зустрічі він пізнав у Лені "вражаючу" незнайому з вулиці й, крім того, захопився ще її поведінкою, гостротою розуму, обізнаністю з мистецтвом та культурними справами. Одним словом, це була його "незвичайна" вимріяна суджена. Прийшла любов "від першого погляду".[10]

Тимчасом "незвичайна" дівчина виявилася незвичайно ускладнена. В час їх залицянь Лена вела напружений любовний

---

6. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 72.
7. Там же, стор. 75.
8. Там же, стор. 76-77.
9. Там же, стор. 74 і 77-78.
10. Там же, стор. 82-90.

флірт, в якому була добрим актором. З цією поведінкою не гармоніювала прямолінійна вдача Павла. На цій розбіжності побудовані комплікації їх взаємин. Автор поперeплітав сцени їхніх грайливих зустрічей зі сценами Павла насамоті, в яких зупинявся над переживаннями закоханого героя. Після кількох зустрічей Павло навіть почав уявляти Лену як жінку-вампира.[11] Потім доданий ще один щабель комплікацій. Автор увів у розповідь інженера-хеміка, Галину Дуб, яка заявила, що Лена радянська шпигунка і співпрацює з інженером Трухлим та радянським консулом.[12] Павло не довіряв закидові, бо повоєнні еміґранти часто обзивали різних осіб радянськими шпигунами. Але в нього зродилися сумніви й він став підозрівати Лену в цій ролі. Сутички з даного приводу уведено вже в їхні розмови. Коли ситуація загострилася надто сильно, автор злагіднив її пропозицією Лени спільного виїзду на тижневі вакації над озеро Сімко. Напруження негайно піднеслося знову уведеними "доказами" шпигунства Трухлого, який був приятелем Зіни Спритної (в Зіни мешкала Лена). Ці "докази" введені сценою зустрічі Павла з Трухлим, в якій Трухлий обережно пропонував Павлові повертатися до СССР.[13]

В епізодах спільного побуту на Сімко повторена та сама схема колізій у їхніх взаєминах, однак змінені обставини надають їм іншого звучання. Перша стадія колізій базується на їхньому взаємному бажанні статевого кохання і стримуванні

---

11. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 102.
12. Там же, стор. 104-107.
13. Там же, стор. 116-118.

своїх почуттів. Поодинокі епізоди загострюють це напруження до кульмінації. Тоді Лена несподівано зникла і Павло дістав нові "докази" її контактів з Трухлим. Після повороту Лени між ними виринула знову сутичка на тлі "совєтського шпигунства". Але нарешті прийшло замирення, нове зближення і їхня любовна згода. Про останні п'ять днів і п'ять ночей їхнього "блаженства" над озером Сімко автор тільки згадав.[14] Проте в дальшому ці дні стали символом їхнього щастя і про них вони постійно згадували в пізніших контактах і зустрічах.

Частина роману під назвою "Ми" складається з двох розділів. У першому з них авторові йшлося про створення любовної ідилії Павла й Лени, а рівночасно він увів перешкоди, які мали цю ідилію перервати. Другий розділ містить розв'язку й епілог мотиву їхнього кохання.

На початку першого розділу Павло оповів про свої щасливі дні з Леною і про пляни одруження. Ця експозиційна розповідь перервана сценою несподіваного виїзду Лени, загостреною мотивом "совєтської аґентури" (її виїзд організували Трухлий і Зіна.)[15] Цю ситуацію автор створив на те, щоб зобразити глибину почувань Павла до Лени - образи його реакції на її виїзд, а в дальшому - його тугу й переживання з приводу розлуки (сцени, які малюють людське страждання звичайно глибші, ніж сцени ідилій). Новий контраст вніс лист від Лени, яким автор почав зміну характеристики її образу:

---

14. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 190.

15. Там же, стор. 191-194.

> Мій коханий! Простіть, простіть, простіть! Я винна. Знаю, що ви переживаєте. Я переживаю те саме. Я хвора. Як можете, прибудьте сюди. Монтреал гарне місто. Постараюсь все пояснити. Цілую, плачу, кохаю! Ваша.[16]

В листі жодного акторства Лени, а радше прорив признань у щирих почуваннях. Ця зміна Лени підкреслена також в епізоді Павлової візити в Монтреалі: "Мені здавалося, що Лена тепер значно різнилася від тієї, яку я знав весь час, вона була домашня, звичайна, покірна, упокорена . . ."[17] Цілий ряд сцен цього епізоду виповнений образами їх щастя - їх зустрічі, кохання, прогулянки по місті, танці й харчування у найкращих ресторанах. Лена теж "вияснила" Павлові свою причетність до афери Трухлого.[18] Цим оповіданням Лени автор "зробив" її цілком щирою до Павла, а рівночасно з тим ліквідував конфліктний мотив "совєтського шпигунства" й згодом цей мотив уже не мав сюжетної функції.

Сцени гуляння закоханих автор відтінив вплетеними в розповідь і діялоги інформаціями про тяжке матеріяльне становище Лени та її матері. Це становище підкреслене в поданому щойно тут оповіданні Лени про їхнє злиденне життя, яке почалося після арешту батька в 1930 роках і тяглося аж до дня їхньої зустрічі. Її мати далі працювала прибиральницею, щоб заробити на прожиток. Цей мотив теж наголошений у сценах Павлової візити до Лениної матері та в розмовах з нею.[19]

---

16. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 197.

17. Там же, стор. 207.

18. Там же, стор. 200-201.

19. Там же, стор. 208-215.

Рівночасно з тим уведені інформації про іншого нареченого Лени, заможного шведа, лікаря Соренсета.[20] Цими мотивами автор поставив свого героя в нову ситуацію: він повинен був негайно одружитися з Леною і поправити її матеріяльне становище. Тим часом, за поданими інформаціями, Павло ще не був готовий взяти на себе цей обов'язок. Таким чином підготовлена розв'язка мотиву їхнього кохання. Дальші розповіді про недільні поїздки Павла до Монтреалю автор перервав несподіваним листом від Лени з Нью-Йорку, а згодом - з Парижу, в якому вона писала, що їй "трапилася гарна нагода" побачити світ і вона "спокусилася" поїхати.[21] Павла опанували почуття ревнощів і образи, бо він був переконаний, що Лена поїхала в подорож з лікарем Соренсетом. Довший епізод весняного фестивалю у Торонті зображує, як Павло остаточно втратив Лену.[22] Вона, мабуть, під сильним тиском перспективи одруження з Соренсетом, приїхала тоді до Торонта, щоб шукати в Павла поради. Та він був організатором фестивалю й не міг з нею достатньо поговорити. Через введену помилку, не зустрівся він теж з Леною ввечорі. Лена зрозуміла цю поведінку Павла як відмовлення, від'їхала до Монтреалю і тиждень пізніше прислала коротке повідомлення: "Я вийшла заміж".[23] Власне цей короткий лист є формальною розв'язкою мотиву їхнього кохання.

---

20. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 200.

21. Там же, стор. 219.

22. Там же, стор. 219-222.

23. Там же, стор. 222.

Епілог - це теоретична інтерпретація розв'язки з точки зору світогляду авторового програмового героя. За одруження Лени Павло обвинувачував себе:

> Я втратив Лену з розкоші недбальства, як тратить поганий грач свої мільйони. Я втратив, бо не мав для неї на землі місця, вона для мене закоштовна, заблискуча. Вартості не даються даром - зарубай це собі на носі, вони вимагають контрвартостей . . .[24]

Подібні самобичування супроводяться випадами проти "плазунства перед божеством убогости". Таким епілогом автор рівночасно заповів перетворення Павла в "сильну" і "спроможну" людину в останній частині роману.

3. Довга розлука

Перший розділ останньої частини твору, "Віднайдення Лени",[25] має завдання поєднати ситуації зі вступної частини роману з розв'язкою історії кохання з Леною і створити нову ситуацію - зав'язку сюжетних мотивів цієї частини твору.

Розділ почався голосінням Павла за втраченою милою, поєднаним з його дальшими розважаннями про причини їхньої розлуки і його рішенням подолати пасивність, убогість та стати будівничим. Цим рішенням мотивована дальша активність Павла. Після цього автор повернув роздуми героя до "реальної дійсности", до його сутички з Мартою у вступній частині роману. Під час роздумів, Павло вирішив продати свою хату. Далі вміщений епізод купна іншої хати[26] й епізод продажі

---

24. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 223.

25. Там же, стор. 224-254.

26. Там же, стор. 228-237.

першого дому Боярам,[27] який є додатковою сатирою на вдачу Марти. В ньому показано як її гнів перейшов на нові залицяння до Павла. Цими двома епізодами завершено "пов'язання кінців". Головний герой був поставлений в нову ситуацію.

Факт купівлі будинку започаткував нові ускладнення. Цей старий запущений домик, з двома з половиною акрами землі, став осередком довшого епізоду, в якому автор зображував господарську діяльність Павла. В той же час, в поле зору читача була введена сусідка Катерина,[28] героїня нового любовного конфлікту, яка увійшла в почування Павла поруч Лени. З Катериною, появилася її господиня, тітка Ен, яка мала завдання допомагати Катерині "визволити" Павла з-під впливів Лени та з'єднати його для Катерини.

Дальша розповідь роману вже не підпорядкована єдиному конфліктному мотивові, як це було досі, а стала хронікою. Важливою стала часова послідовність різних подій, у центрі яких перебувала особа головного героя. Багато тут теоретичних відступів і епізодів та сцен, які лише частково пов'язані з головними сюжетними лініями. У порівнянні зі стрункою сюжетною побудовою попередніх частин роману, ця його частина робить враження невикінченої. Вона надто розтягнута, а складові компоненти слабо пов'язані в єдине ціле.

Господарювання Павла автор спочатку представив у кількох епізодах та коротких сценах. Далі вміщені окремі

---

27. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 237-240.

28. Там же, стор. 234.

розповіді про "торговельні операції" Павла: впродовж двох років він купив при допомозі Снилика кілька хат, довів їх до ладу й продав з заробітком. У розповідях підкреслена його [illegible]витість (все це він робив поруч праці на фабриці) – і пробудження в ньому певної ініціятиви. Він уже мав гроші, купив собі нове авто й договорився зі Сниликом і архітектом Медиком про створення будівельної фірми. Єдиним епізодом з деякими ускладненнями було несподіване рішення Павла побудувати для себе вибагливий мешканевий дім з ательє для Лени. Драматичність рішення в тому, що на кошти будови Павло продав свою землю та видав всі свої гроші й тим "заморозив" ідею будівельної фірми. Тому цим рішенням був невдоволений сам Павло та його приятель Снилик.[29] Але автор далі затушкував цю колізію, а розвинув ентузіязм Павла його "будівництвом". Однак будівничі функції Павла зводились лише до розплянування кімнат, вибору кольорів для розмалювання стін та вибору меблів, бо всю решту праці мала виконувати будівельна фірма.[30] Цей патосний і радше наївний епізод мав зобразити Павла будівничим. Він вміщений у творі як кульмінація його будівничої кар'єри.

Таким чином господарський успіх Павла не має напружених ситуацій, епізодів чи сцен, а лише (поза обговореними епізодами) поданий читачеві у формі коротких підсумків чи інформацій. Під цим оглядом такі твори автора, як Кулак чи

---

29. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 291-292.

30. Там же, стор. 317-323.

Ост, вийшли багато краще. Активність героїв-підприємців згаданих творів, Бойчука чи Мороза, зображена в різних епізодах та складних ситуаціях. Крім цього, напруження дії в романі На твердій землі послаблюють додаткові сцени: традиційні - балі й прийняття чи "канадські" - купівля авта, одержання горожанських документів і образ Павла-колекціонера. Натомість пожвавлює цей мотив пов'язання його з мотивом кохання.

Розв'язка мотиву довгої розлуки затримана до кінця роману, щоб довкруги нього розвинути колізії нового любовного конфлікту, почувань Павла до Катерини. Рівночасно з цим, почуттями Павла до Лени мотивована його господарська ініціятива.

Розвиток взаємин Павла з Катериною автор просував уперед методою подібною до степенування, все з нижчого щабля на вищий. Спочатку Катерина була ледве помітною прислугою леді Сомерсет. Вищий ступінь - Павло помітив її красу, і вона почала хвилювати його підсвідомі інстинкти та полонити його уяву.[31] Ще вищий щабель - прийшло їхнє зближення, й вони почали помічати взаємність своєї любови.[32] Тоді Катерина увійшла в побут Павла і почала допомагати йому в щоденному житті. Від цього "війнуло запахом подружжя".[33] Так крок за кроком посувається вперед їхнє зближення - обмін подарунками,

31. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 249-250.

32. Там же, стор. 268-270.

33. Там же, стор. 271-274.

перші поцілунки, спільні прогулянки й, нарешті, інтимне кохання.

Ситуації любовного конфлікту автор драматизував такими засобами. Спочатку роздвоїлися лише почуття Павла між "незвичайною", але неіснуючою, Леною і наївною та простою, але "на досяг руки", Катериною. Опісля поділилася також його свідомість. Його ідеалом була далі блискуча Лена, а рівночасно з цим - у Катерині він зауважив ідеал жінки для подружжя, добру кандидатку на жінку, господиню дому й матір майбутніх дітей. Його думки далі були заповнені ідеєю одруження з Леною, але на ділі - Катерина щораз глибше входила в його життя, і він щораз більше відчував зобов'язання супроти неї. Метода Уласа Самчука проста, але ефективна. Він концентрував увагу читача на рішеннях Павла ухилятися від дальшого зближення з Катериною, але пізніше створював ситуацію хвилевої слабости в житті Павла, і тоді просував їхнє зближення вперед. Таким епізодом є, наприклад, їхній великодній обмін подарунками, що закінчився їхніми першими щирими поцілунками й першою прогулянкою.[34]

Для підтримки Катерини також додана алегорична любовна історія леді Сомерсет, яка нагадує історію любови Павла до Лени. Власне розповіді старшої леді про її нереальне кохання, переплетені зі сценами Павлової туги за Леною, надавали почуттям Павла більшої правдоподібности й загострення.

---

34. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 300-303.

Рішення Павла будувати дім "для Лени" дещо далі автор "зрівноважив" початком інтимного кохання Павла з Катериною,[35] що було останньою фазою їх зближення. Наступні епізоди підготовляли вже "перемогу" Катерини. В сьомому розділі,[36] який часово охопив понад пів року, мотив любови до Лени вже втратив свою гостроту; на "горизонті" панувала Катерина. Стосунки між нею й Павлом, щоправда, ще не дійшли до заручин і подружжя, але тільки тому, що автор штучно затримав розв'язку до приїзду Лени. А тимчасом, автор ще "довів до ладу" господарювання Павла - оповів про його нові торговельні операції та про інші його справи. Однак читач до кінця непевний, що вирішить Павло у випадку приїзду Лени і виявлення нею бажання одружитися з ним.

Розв'язка введена епізодом несподіваного приїзду Лени з Парижу.[37] Найперше вона зустрілася з Катериною й розмовляла про взаємини Катерини з Павлом. Вже, мабуть, тоді вона вирішила справу в користь Катерини, а опісля сказала своє рішення Павлові й умотивувала його. Заклопотаний Павло з полегшенням прийняв цю її постанову.

Епілог зводить долі всіх персонажів до "щасливого закінчення". "Шукаючи" Лену, Павло "віднайшов" себе. Він знайшов свою "професію", економічно став на ноги й одружився з жінкою, яка відповідала його вдачі та плянам

---

35. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 326.

36. Там же, стор. 353-376.

37. Там же, стор. 358-376.

завести родину. Одруження Павла з Катериною[38] вилікувало також Анну Сомерсет. Вона психічно зрівноважилася й почувала себе щасливою у ролі прибраної матері Катерини. На балю інженерів уведена ще раз Лена, щоб показати читачеві, що вона також "віднайшла" себе і рішила присвятити своє життя виключно мистецькій творчості та побудувати "віледж" для українських мистців за гроші з продажу картини Сезана.[39] Автор також "поженив" усіх своїх неодружених персонажів, або, щонайменше, знайшов для них наречених.

5. Композиційна динаміка розповіді

Дуже влучну характеристику різноманітности стилістичних прийомів прози У. Самчука подав Г. Шевчук у рецензії на роман Ост.

> Багатство стилістичних манер і настроїв - від ритуальної урочистости до незлобного гумору, від напруженої ліричности до патосу трагедійного, від позірно-етнографічної манери до колючости експериментальної прози і п'янкости гамсунівської, уміння бути лаконічно-афористичним, то розлого-оповідним, то стримано-суворим у стилі - це все витворює стилістичну поліфонію, на якій єдиній і може триматися полотно такого розміру і задум такого розмаху. Нічого подібного наш реалізм ще не знав.[40]

Вичислені Г. Шевчуком властивості стилю притаманні також романові На твердій землі, і ми на них звертали увагу в розгляді різних елементів стилю чи композиції роману. Важливим питанням є, наскільки успішно ці елементи гармонізують

---

38. Улас Самчук, На твердій землі, стор. 380-381.

39. Там же, стор. 386.

40. Г. Шевчук, "Хутір, революція, імперія, людина", Час, 30 січ. 1949, стор. 4.

цілість, який вони творять загальний ефект. Цікаві спостереження на цю тему подав І. Кошелівець у рецензії на вищезгаданий роман. Обговоривши тематику і деякі питання мови і стилю, він висловив невдоволення якраз динамікою розповіді, яку він узалежнив від тематики твору:

> . . . Бо сам матеріял визначає межі можливости його скульптурної обробки, ритм, темп розвитку дії. Характеристичний деталь. Там, де з'являється Ольга, постать іншого середовища, розповідь відразу стрибає на верхній реґістр. Але вистачає їй опинитися в атмосфері хутора, і ритм відразу уповільнюється, бо автор знову у полоні матеріялу.
>
> ....
>
> . . . Йому досадно бракує динаміки. Сюжетна лінія ввесь час іде, сказати б, не по спіралі, а по замкненому колі, основними вузлами на якому є занадто довгі описи свят і урочистостей з надміру детальними описами кухонних достатків. Роман перевантажений публіцистичними діялогами персонажів і надто детальними, довгими як на темпи нашого життя описами, що накладають гальма на розвиток дії і кидають її в статику.[41]

В основному можна погодитися з цією характеристикою І. Кошелівця, хоч вона й занадто гостра, бо узагальнює неґативи на ввесь роман. Крім того не можна узалежнювати динаміку твору У. Самчука від тематики. Це радше вислід манери авторового викладу матеріялу, підбору та композиції епізодів та сцен, а також світогляду (обговорення в творі соціяльних, політичних і інших питань). Адже роман <u>На твердій землі</u> зображує життя міста, він має поставлену в центр багатьох подій Лену - значно удосконалену Ольгу, а також кольоритну Марту і леді Сомерсет. Ці всі складники повинні були б якраз спричинитися до пожвавлення темпу роману. Отже брак напруження

---

41. Іван Кошелівець, "Українська революція в дзеркалі хутора", <u>Українські вісті</u> (Новий Ульм), 16 груд. 1948, стор.3.

в окремих його частинах має зовсім іншу причину. Але не будемо забігати наперед. Бо для її виявлення треба спершу детальніше прослідкувати ті елементи твору, на яких його динаміка справді побудована.

У першому епізоді (два перших розділи роману)[42] темп розповіді осягнено швидкою зміною образів, які об'єднані в цілість особою головного героя і мотивом турбот про перший будинок. Майже кожний абзац - це або дальше просування дії, або свіжі образи чи описи, або заглиблення у переживання героя. Для читача все ще свіже й незнане. Крім того, автор старанно опрацював матеріял зі стилістичного боку. Розповідь насичена образною мовою, гумором, в ній швидкі переходи від однієї теми до іншої. Тут теж зав'язані вузли майбутніх конфліктів. Усе це надало темпу і внутрішньої динаміки цьому короткому епізодові, не зважаючи на те те, що події зосереджувалися довкруги незначної теми і активно виступав один тільки персонаж.

В епізоді співжиття з Боярами,[43] вже довшому - 42 сторінки, темп відразу, підскочив, - за словами І. Кошелівця - на "верхній реґістр". Цей епізод складається з кількох сцен. Сцени побудовані туго, розповідь стиснута й оживлена лаконічними діялогами, насиченеми сатирою, гумором і легкістю. Завершенням цих сцен є остання - підготовка Марти до балю, в якій автор виявив себе добрим майстором сатири.

---

42. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 5-22.

43. Там же, стор. 22-64.

Розуміється, не всі сорок сторінок виповнені сатиричними сценами. З метою уникнення певної монотонности між них вплетені переживання героя, авторський роздум про "полювання" на старих парубків, деякі побутові сцени і сцена купівлі радіоприймача. Вони підпорядковані або сюжетові сатиричного епізоду з Мартою (тоді вони становлять переходи з однієї форми співжиття Павла з Боярами до іншої) або введені в пляні загострення зацікавлення таємничою любов'ю Павла до Лени. Власне ці відступи надають різноманітности й гармонії цьому довшому епізодові і не шкодять його внутрішній динаміці й темпові.

Епізод першої зустрічі з Леною[44] на балю визначається, як майже всі сцени з Леною, грайливістю та легкістю і є успішним вузлом конфліктного мотиву довгої розлуки та посиленням інтриґи довкруги Лени.

Щойно на закінчення першої частини роману вміщена експозиція[45] - на 8-ми сторінках автор розповів про минуле життя головного героя, зупиняючись ширше над першими двома роками побуту в Канаді. Ця розповідь переплетена публіцистичними характеристиками радянської системи, сценами приїзду та побуту Павла в Канаді, його роздумами та самохарактеристиками. Тут, так само як у вступному епізоді роману, події і стилістичні прийоми розповіді часто міняються, і це надає викладові різноманітности. Вміщення експозиції у цьому місці

---

44. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 53-62.

45. Там же, стор. 64-71.

дуже влучне. Десь на початку роману вона надто розтягла б вступ. Після епізоду з Мартою і Леною читач вже більше зацікавлений особою Павла й може "відітхнути", читаючи ці сторінки.

Епізоди історії кохання Павла з Леною займають близько половини твору (частини "Лена" і "Ми" виповняють 151 сторінок, 39% книги). Це найбільш динамічна частина роману. Всі епізоди і сцени цієї історії підпорядковані єдиному конфліктному мотивові й розвиваються "по спіралі" вгору від однієї ситуації до другої, доки не осягнена розв'язка. Найшвидший темп розвитку подій мають три перші розділи частини "Лена". Короткі сцени зустрічей Павла з Леною чергуються тут з такими ж короткими зупинками переживань головного героя, його поведінки або сценами зустрічей з іншими персонажами чи короткими авторськими відступами. Ситуації тут напружені, вони швидко міняються й загострюються.

Дещо повільніший темп дальших трьох розділів частини "Лена" - від'їзд Павла і Лени до курортної місцевости над озером Сімко і їх побут в цій місцевості. Тут автор вже довше зупиняється над самим виїздом, над описами курортної місцевости, дому та достатків Лисого, як і над іншими деталями побуту; крім епізодів взаємин з Леною, додані ніби "позасюжетні" епізоди рибальства Павла, його прогулянок тощо. Внутрішня динаміка цих розділів, однак, не послаблена. Її тримає напруженою не лише зацікавлення читача, чим закінчиться спільний побут героїв у котеджі Лисого, але цілий ряд - давніших і нововведених - колізій, які автор підсилив

додатковими загостреннями ситуацій. (Наприклад, несподіване "зникнення" Лени чи загадкова записка на дверях котеджу або телефон Павла на поданий у записці номер).

Подібне можна сказати також про третю частину роману, "Ми", значно коротшу від частини "Лена". Початок її також має швидший темп, опісля темп дещо сповільнюється, але внутрішня динаміка не зменшується. Її втримують контрасні зміни ситуацій і нові колізійні мотиви - матеріяльна скрута родини Лени та конкурент Соренсет.

Історія кохання з Леною відзначається легкістю, а також зображенням глибоких переживань героїв. Легкість зв'язана передусім з численними епізодами зустрічей Павла з Леною, насиченими грайливими й часто дотепними діялогами. Найбільшою глибиною відзначаються переживання Павла, мотиви яких варійовано відповідно до змін конфліктних ситуацій. Власне тут показалася доцільність викладу матеріялу від першої особи, головного героя, що надало переживанням Павла глибини, щирости і безпосередности. Схоплена також у багатьох випадках глибина переживань Лени, не зважаючи на те, що вона зображена лише ззовні. Пишучи про зудари живих почуттів двох людей, автор дав тут також найкращі зразки прози.

Вже зовсім інший характер має остання частина твору, "Віднайдення Лени", яка виповнює 163 сторінки, 43% друкованого матеріялу. Сюжетна побудова тут тратить стрункість. Появляється кілька сюжетних мотивів, які переплітаються або зливаються разом, впроваджені додаткові позасюжетні мотиви. (Наприклад, мотив Павла-колекціонера). Просування дії вперед

набирає характеру хроніки, підпорядкованої певним періодам часу.

Дальший любовний конфлікт опирається на тузі за Леною. З динамічного мотиву він перемінився в статичний. Його відсвіжує автор щораз то новим листом від Лени, то її двома появами на сцені, а передусім уведенням Катерини та її господині. Але новий любовний конфлікт (з Катериною) посувається вперед дуже повільним темпом; створені ним ситуації тривають довго і звичайно не підкреслені драматичними ситуаціями. Вони стають теж статичними. Катерина, хоч проявляє чимало активности, бо автор увесь час тримає її на сцені подій (відвідини Павлового дому, її присутність на прийняттях, спільні турботи Павла й Катерини під час хвороби тітки Ен тощо), але в основному - вона чекає; за словами оповідача - вона вічна "чекальниця".[46] У переживаннях героя бракує свіжости, бо основні елементи мотиву довгої розлуки повторяються ще від вступної частини роману. Все ж таки з мотивами любовних конфліктів пов'язане найбільш людське і щире, що є в цій частині роману. Жвавість розповіді дається також композицією епізодів і сцен, присвячених цьому мотивові. Вони мають доволі багато діялогів. Вони також відзначаються образністю і стилістичною винахідливістю, а то й блиском. Зв'язані з цим мотивом переживання головного героя не позбавлені глибини і оригінальности.

У господарюванні Павло поступово уподібнюється до

---

46. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 378.

традиційних селянських героїв автора, якщо не брати під увагу канадських деталів обставин дії. Ширше він змальований у тих випадках, коли він працює біля дому, в городі та при будові; те саме можна сказати про його розмови з сусідкою або прийняття ним гостей. Дія тут повільна, одноманітна, позбавлена крутих поворотів, конфліктів, катастроф, якими часто відзначається характерне міське життя підприємця. Останні уваги стосуються вже до тенденції автора зобразити Павла якраз підприємцем. Про торговельні операції героя є тільки згадки, тому вони лише характеризують його, але не надають темпу чи внутрішньої динаміки розвитку подій. Але виклад обтяжують також часто надто довгі публіцистичні авторські відступи, звичайно монологи Павла, якими починається вже перший розділ цієї частини роману й які супроводять його господарювання. Подекуди в таку реторику переходить також виклад розвитку подій. Зразком такого викладу є довший опис будованого дому, що в одному місці розтягається на сім сторінок, а разом зі вступом і закінченням - на тринадцять сторінок.[47]

Отже брак конфліктів і зв'язана з цим відсутність драматичних переживань, вплинули також на недомагання стилю. Розповідь нерідко переходить у патетику. Тут виявляються небезпеки розповіді від першої особи, бо при оповіданні про різні успіхи герой-оповідач деколи уподібнюється до літературного типу-чванька, радше пародійного персонажа. Бракує

---

47. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 312-325.

також динаміки й сюжетного темпу різним прийняттям і балям, більшість з яких у цій частині твору не зв'язана з сюжетною функцією, а є лише зовнішньою прикрасою, побічною характеристикою головного героя. Отже, говорячи про господарські мотиви цієї частини роману, за І. Кошелівцем, можна сказати, що в них "досадно бракує динаміки". Власне цей нахил автора зображувати позитивні риси свого героя широкими картинами побуту й довшими теоритичними з'ясуваннями є головною причиною розтяглости розповіді, а не сама тільки селянська тематика, як це здавалося І. Кошелівцеві.[48]

Під оглядом темпу і внутрішньої динаміки, роман <u>На твердій землі</u> подібний до ріки, яка випливає в мальовничій місцевості, опісля проривається крізь гори і потім тече спокійно широкою долиною аж до самого моря. У горах її течія швидка, бурхлива, повна порогів, водопадів і несподіваних поворотів. На долах течія уповільнюється, русло вирівнюється, лише вітерець несе легку хвилю до берегів.

Таке враження мав, здається, також автор. Закінчивши книгу, він не вдовольнився змалюванням буденної діяльности свого героя і, мабуть, тому поставив на початку книги таке мотто:

> We measure history by its catastrophies, we recall the weather by its storms, but the periods of peace and joy - who can describe them? Hugh MacLennan.[49]

---

48. Іван Кошелівець, "Українська революція в дзеркалі хутора", стор. 3.

49. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 5.

Розділ п'ятий

ЖИТТЯ Й ПРИМХЛИВІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ДОЛІ

Досі наш огляд стосувався складових елементів твору, до яких були також включені дійові особи, сюжетна побудова та загальна композиція. Тепер хочемо розглянути твір з точки зору головної теми, тобто тих життєвих відносин чи істин, які автор поклав у його основу. Вони звичайно немов приховані, проходять мистецькі перевтілення і, щоб їх визначити, треба дошукуватися авторового осмислення та цілеспрямованости в підібраних ним подіях та в поведінці персонажів і брати під увагу ввесь зміст твору. Який глузд бачив автор у тому, щоб наділити свого головного героя прямолінійною вдачею та єднати його з химерною Леною, а пізніше "визволяти" з кайданів власної пристрасти та одружити з Катериною? Чому підібрані такі, а не інші, події і викладені вони в такий, а не інший спосіб? Обговорення почнемо з формулювання головної теми, а тоді проаналізуємо її на базі самого матеріялу.

Основна тема роману - це примхливість людської долі. З цього погляду головні персонажі - це алегоричні втілення теми. Павло - це маска природного життя пересічної людини, Лена - це маска примхи. Самозрозуміло, вони обоє наділені додатковими життєвими функціями й пов'язані разом приманливим універсальним мотивом кохання, щоб виглядати життєвими, реальними й атрактивними. Проте в основі їх характеристик лежить мотив простого, природного чи натурального в житті,

й мотив химерного, ускладненого, чи неприродного. Основне протиріччя твору побудоване на твореній автором ілюзії єднання природного з примхливим. Висновок автора - життя і примха існують поруч, вони, можливо, себе доповнюють, але вони полярні поняття - теза й антитеза, які не поєднуються в гармонійну цілість. Автор увесь час вів читача по лінії хибної розв'язки - поєднати закоханих Павла й Лену, щоб довести до протилежного - їх розриву - й зробити їх взаємини лише химерною ілюзією щастя.

Цього роду перетворення дійсности в щось протилежне можна порівняти з тим, що Л. С. Виґотський, аналізуючи художній твір, називає "законом знищення формою змісту",[1] переміною "води в вино". Під змістом він розуміє події й випадки з обставинами "в житті", які зробилися матеріялом твору. Форма - це сюжет, композиція, порядкування подій, їх насвітлення тощо, словом - мистецька обробка матеріялу. Вже сама реорганізація й переміна хронологічного порядку подій, за його словами має

> . . . в конечном счете одну цель - погасить, уничтожить то непосредственное впечатление, которое исходит на нас от этих событий, и превратить, претворить его в какое-то другое, совершенно обратное и противоположное первому.[2]

Свою аналізу він опирає на таких принципах: (1) дошукується значимости відходів письменника від хронологічного порядку подій, випадків та поданих інформацій; (2) бере під увагу

---

1. Л. С. Выготский, Психология искусства (Москва: Искусство, 1968), стор. 202.

2. Там же, стор. 202.

те, як про них розказано та як їх насвітлено. Остання його засада охоплює дуже широкий круг понять, почавши від того, що зображено й насвітлено широко, а про що лише згадано чи натякнено, й якими словами та з якою інтенцією робив це письменник. Придержуючись цих принципів, він успішно проаналізував новелю І. Буніна "Легкое дыхание".[3]

Роман значно складніший мистецький організм від новелі, має звичайно багатоплянову побудову й охоплює ширші життєві явища. Улас Самчук деякою мірою також так реорганізував і насвітлив події, що загальне враження читача не випливає зі самої логіки подій "в житті", а зі всієї створеної автором ілюзії дійсности. Це стосується теж аналізованого нами мотиву. Спочатку видавалося, що одруження Павла з Леною не лише можливе, але й конечне, а опісля була підготовлена інша розв'язка. Власне тому ми в нашій аналізі йдемо за концепцією Виґотського, як найбільш відповідною для зрозуміння мистецьких засобів Самчукового твору.

Найперше зупинимося над значимістю авторового ламання хронології розвитку подій, який вже помітний у поділі роману на чотири частини. Наша "схема диспозиції й композиції", Таблиця ч. 2, подає в першій колонці порядок подій "в житті"; в другій - їх розміщення в творі, з доданими нами наголовками, які пояснюють прихований зміст наголовків автора (стор. 103). На схемі бачимо, що автор переніс

---

3. Л. С. Выготский, Психология искусства, стор. 187 -208.

Події в житті	Події в романі
А. "Лена"	1. В. "Павло" - Природна людина
Б. "Ми"	2. А. "Лена" - Пошуки за примхою
В. "Павло"	3. Б. "Ми" - Ілюзія щастя
Г. "Віднайдення Лени"	4. Г. "Віднайдення Лени": Звільнення від Лени, віднайдення себе

Таблиця ч. 2. Схема диспозиції й композиції. (В романі перша частина твору не має назви; наголовок "Павло" доданий).

частину "Павло" на початок роману, хоч події цієї частини відбувалися після подій, описаних в частині "Ми". Чому переставлено в цей спосіб події? Деяку відповідь дають додані нами наголовки частин твору. В першій частині (Павлів дім, співжиття з Боярами, перша зустріч з одруженою Леною, біографія) автор створив образ Павла як прямолінійної людини з природними життєвими амбіціями й розбудував підстави для симпатії читача до нього та його почувань. Таким чином - Павло був готовий до зустрічі й зудару з химерним. Дальші дві центральні частини роману присвячені ілюзії єднання природного з химерним, що оформлене мотивом кохання Павла з Леною. Остання частина твору - це поступове звільнення Павла від ілюзії, яке розв'язується в епізоді приїзду Лени з Парижа. В цьому епізоді, власне, подано багато інформацій про те, що було раніше. Щойно тут автор оповів про мандрівки Лени по Европі й завершив її характеристику, щоб зробити її вдачу маскою примхи і розвіяти створений міт про неї, як про наречену Павла. Цій частині твору автор дав назву "Віднайдення Лени". На ділі Павло "віднайшов" не Лену, а самого себе, своє природне місце в житті. Тому можна сказати, що тематика роману побудована на принципі замкненого

кола. Воно починається пошуками місця й щастя в житті, просувається еліпсою переслідування ілюзії, щоб прикінці замкнутися знайденим щастям.

Домінуюча характеристика Павла йде по лінії природного в житті. Його намагання закласти родину автор мотивував універсальними, "космічними" законами життя й побудови всесвіту:

> В зарисах будови таїться містика людського серця, вибухова сила душі, напруженість м'язів, це нарешті філософія безконечно видозмінного пульсування таємничих законів, що приковують нас до землі на самому дні атмосфери. Ми, як поліпи, прилипаємо до тіла планети, вгризаємося в її твердінь, обкладаємось мурами, стінами, дахами, щоб протиставитись велінню стихій і ворожості протидіяння. Разом з домом виростає в нас і біля нас безпека, сила, твердість, оборонна наснага.
>
> У моїй уяві всі матеріяльні споруди, чи були спорудами людей на землі, чи коралів у воді, чи птахів на деревах, чи звірят під землею, будили такий же подив, як споруди атома, космосу і цілого всесвіту.[4]

Далі його життєві амбіції упрощує автор до вдоволення інстинктів існування й репродукції. "Я витисну свою форму, засную родинну сітку і дам нащадків".[5] Павлову схильність до химерного автор мотивував його минулим, - в якому у нього не склалося ясного уявлення про життєвий ідеал. Приїхавши до Канади, він по-давньому мешкав у безвіконній кімнаті, харчувався в найдешевших харчівнях, займався громадськими справами й був вдоволений добробутом і свободою в цій країні. Бракувало йому лиш "вражаючої" нареченої. Тому прийшла довга погоня за химерним. Але його візія Лени щоразу асоційована з його прагненням закласти родинне

---

4. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 14.

5. Там же, стор. 15.

гніздо. Власне через це він був найбільше розчарований Леною, коли вона, вернувшися з Парижа, зруйнувала цю візію своєю самохарактеристикою. Мотив природного в житті лежить в основі Павлових захоплень його домами, заробітками, в ентузіязмі з приводу будови нового дому, в його гордості з власних достатків та вдоволення похвалами сусідів. Цим пояснюється його щасливий поворот до традиції - свячення паски на Великдень, іменування саду "Коломиєю", а також його захоплення гуцульськими вишивками Катерини, урочисте відзначення наділеного йому горожанства тощо. Все це радості й гордощі природної людини, навіть пересічного міщанина, які Павло прикрашено називає "розмашним життям"[6] й "добрим міщанством".[7] Ці ідеали Павла, хоч мають в собі також багато конструктивного, але як кінцевий акорд твору звучать радше наївно, бо дуже нагадують чисто філістерські погляди. Невіриться, щоб з ними автор повністю ідентифікував свою позитивну концепцію. Остаточним відходом Павла від химерного було його кохання зі ще більше природною Катериною й усвідомлення, що власне вона є ідеальна кандидатка на його дружину. Попередні почуття до Лени названі погонею "за фантомами болотняних вогників".[8]

Характеристика Лени відзначається контрасним паралелізмом. У перших частинах твору автор передовсім підкреслив її зовнішній та інтелектуальний блиск, і цього

---

6. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 313.

7. Там же, стор. 343.

8. Там же, стор. 369.

вистачило, щоб втримувати ймовірною тривалу вірність Павла до неї. Проте, блиск цей був фальшивий. Вже на початку твору її образ - це лише ілюзія щастя Павла, химерне в житті. Лена введена в твір у формі туги за одруженою жінкою й відразу прикрашена закидом "совєтського шпигунства". Елемент химерного виступав постійно в її характеристиках, в епізодах залицянь і коротких днях "блаженства" чи в пізніших взаєминах після розлуки. Однак щойно в четвертій частині твору автор почав підготовку до повалення створеного ним блиску Лени. Тут контрасно чи паралельно переплетені чотири тематичні мотиви. Це - успіх Павла, його туга за Леною, його взаємини з Катериною й історія життя тітки Ен. Павло крок за кроком зміцнював свої фінанси й тим "зближався" до Лени. В парі з цим просувалися вперед його зв'язки з Катериною, що його "віддалювало" від Лени. Крім того, оповідання "правдомовної" тітки Ен про своє життя подані не хронологічно, а так, щоб щораз гостріше показувати абсурдність Павлових почуттів до Лени, природу яких вона називала гостро - "паралічем реального", "уроєнням", "ілюзією", "патологією", "ґанґреною"[9] тощо. Тітка Ен лиш проломила льоди. Подібними словами чи поняттями далі описані всі почуття Павла до Лени. Все це - авторова підготовка до "повалення" Лени, до епізоду її приїзду з Парижу.

У композицію й побудову цього епізоду автор увів цілий ряд засобів, які мали допомогти успішно уневажнити

---

9. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 278-280.

"зобов'язання" Павла до Лени. Головніші з них – це зовнішня характеристика Лени, насвітлення мети її приїзду, відкинення нею ідеї їхнього одруження й підсумкові роздуми Павла. В образі її зовнішности – контраст до колишньої принадности:

> . . . Та сама висока струнка постать з трохи поблідлим, обвітреним, неплеканим обличчям, яку я знав колись, але одягнута вона була у потертих, зімнятих, вузеньких темно-сірих штанятах, у пожмаканій білій, не дуже чистій блюзчині і витоптаних, не чищених, без обцасів і панчіх шлапаках. Її лице було не плекане, губи потріскані, волосся довге, прямовисне, давно не чесане. Її обидві руки були заховані в кишенях.[10]

Наступну довшу її самохарактеристику заокруглено ще таким її описом:

> . . . Я був здивований і потрясений... І не тільки пожирав її думки, але й спостерігав та любувався її замурзаним, залишаяним, немитим обличчям, яке нагадувало голову розбитої химери щойно викопаної з старогрецьких розкопок. Я бачив її у таких різних позах, у різних настроях, але такою, як це, бачив її вперше. І повірив.[11]

Мізерність її зовнішности підкреслена також постійно в протиставленні до нового устаткування Павлового дому. Вся її візита насвітлена як невияснена загадка: чи вона приїхала, щоб порозумітися з Павлом, чи тільки для того, щоб вести химерну гру? Автор також наділив саму Лену, а не Павла, місією розтяти вузли їхніх почуттів (цим Павло поставлений у значно зручнішу позицію). Власне Лена з прямолінійністю правдомовної тітки Ен говорила про себе:

> . . ..Зрозумій, що мої примхи, не конче примхи... Це моя доля. Призначення. Приречення. Я така. Це більше,

---

10. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 358.

11. Там же, стор. 365.

> ніж я. І по суті, я дуже проста. Я дитина, що бавиться ляльками. Відриваю їм руки, ноги, голову, щоб заглянути до середини. Чи хотів би ти весь час мати біля себе таку збиточну потворку. Ні хвилини спокою. Безупинна невротка, вічна гістерія. Мене цікавлять ситуації, витівки, гримаси, погляди, світ, банани, маски, кривляння. . . . Я кожного дня хочу бути в іншому кінці плянети, бачити, втомлюватися, знов бачити, падати, плакати, кричати.[12]

З тією самою гостротою вона говорила про мету їхнього одруження. Наприклад:

> . . . Я не та гола жіноча матерія для постелі, для кухні, для пологів, для мадонности. Я не Гомо, а Гомо-Монстр. . . . Не чекай чуда. Без мене ти творець, зі мною пустоцвіт.[13]

В уста Павла вложені радше лише коментарі й підсумки ситуації: "Я шукав і знайшов місце, будував гніздо, а вона шукала простору, співгри елементів хаосу і космосу."[14] Або в іншому місці: "Вона любить бездоріжжя. Космічний лад, не її лад".[15] Їхні попередні взаємини насвітлені в їхніх розмовах, як боротьба "антиподів", яку Павло підсумував такими словами: "ми мусіли зректися боротьби між нами і підписати мир."[16] У виясненнях Лени подана характеристика її художніх шукань. Однак у контексті епізоду вона не звучить як її мистецька візія, а лише як мотивування й оправдання її поведінки та мандрівок по Европі.

Таким чином автор двічі перемінював "воду на вино".

---

12. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 363-364.

13. Там же, стор. 375.

14. Там же, стор. 368.

15. Там же, стор. 377.

16. Там же, стор. 377.

Перший раз - творячи ілюзію блиску Лени й глибини почувань Павла. Вдруге - руйнуючи ілюзію цієї дійсности. Уявім собі на хвилину, що про ці самі події автор розповідав би з посторонньої й об'єктивної точки зору. Він більше займався б Леною, мотивуванням її одруження, мистецьких шукань та мандрівки по Европі, а менше говорив би про почуття й поведінку Павла. Дійсність твору була б іншою. Лена, правдоподібно, вийшла б тоді цікавим художником, а крім того - вітальною, хоч дещо химерною жінкою. Павло, мабуть, вийшов би "типом" здивачілого старого ґарубка, може навіть - пародійним персонажем. Авторові прийоми, передусім розповідь від першої особи й концентрація розповіді на переживаннях і діяльності Павла, зробили з нього реальнішого персонажа, а з Лени - маску химерного.

Ведучи читача слідами Павлової гонитви за уявленим щастям, автор відразу відкрив свої карти. На початку частини роману "Лена", порівнявши Лену з троянською Геленою, він вставив таку осторогу:

> Досить часто трапляється, що химерне життя, ні з сього, ні з того, втне з вами дивовижну штуку, напутить на химерне діло, наведе затемнення думки, оплутає глузд і зробить з вас гротескового паяцика вашої власної пристрасти. І це не мусить бути конче щось небажане. Навпаки. Це може бути здійснення вашої найпривабливішої мрії... Це може лишитися вашим найкращим спогадом... Це може стати леґендою вашого життя.[17]

Зведені тут поруч два мотиви, які протиставляються до кінця твору. З одного боку, взаємини Павла з Леною - це "химерне діло", "опутаний глузд", "затемнення думки" тощо, які

---

17. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 72.

існують як складова частина людського "химерного життя". З другого боку, це – "найпривабливіша мрія", "найкращий спомин", "леґенда вашого життя". Власне ввесь твір написано про те, що, мовляв, химерне має в житті своє добре місце. Павлова візія Лени розбурхала його свідомість і розбудила приспану вітальність. І це підкреслене також наприкінці книги. Наприклад, Павло так згадував минуле:

> . . . Я лиш надхненно і зобов'язано вдячний долі за цей солодкий удар і можу тепер з непомильною певністю твердити, що без таких шоків наше життя не було б багато вартне.[18]

Але підставою життя суспільства автор уважає творення матеріяльних дібр та "природну" родину, й тому він розлучив свого героя з Леною та поєднав з Катериною.

З темою природного життя людини пов'язаний авторів мотив "твердої землі" й "вростання в твердь" головного героя. Піднесені до значення сумволів слова з коренем "тверд-" супроводять авторів "космічний" закон людських будов: "Ми . . . вгризаємося в твердінь . . . Разом з домом виростає в нас і біля нас безпека, сила, твердість, оборонна наснага".[19] Він супроводить мотив будови Павлового нового дому: "Будуватися! Вростати в твердь...",[20] а також його слова про цей дім:

> . . . Після довгих блукань у просторах безґрунтя

---

18. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 379.

19. Там же, стор. 14.

20. Там же, стор. 288.

> атомово-нуклеарної доби, така чарівна точка на твердій землі не може не зайняти центрального місця у кругах нашого зростання.[21]

Епітет "твердий" також супроводить Павлову візію економічного розвитку Канади. "Чому - питається він, - біжать мільйони твердих ґумових коліс по твердому бетоні", і знову - "вражає сила тверді"[22] Мотив розбудови Канади й успіху Павла автор неначе пов'язав у єдину цілість. Канада для Павла "незамінимість", повна вітальних сил, "містерійна, загадкова, інтриґуюча. . . . Безпосередність, ясність, свіжість..."[23] Ця "свіжа" й "тверда земля" приманила нарешті й Лену після її мандрівок по Европі. Роман починається й кінчається реченнями про дім, авторів символ твердині його героя на твердій землі.

---

21. Улас Самчук, <u>На твердій землі</u>, стор. 388.

22. Там же, стор. 389.

23. Там же, стор. 371.

БІБЛІОГРАФІЯ

Араміс, "Галицькі літературні премії за роки 1932-1933", *Нова зоря*, ч. 10 (11 лютого 1934), стор. 6-7.

______, "Конкіскадори рідної землі", *Нова зоря*, чч. 82 і 84 (28 жовтня і 4 листопада 1934).

______, "Талант без християнського світогляду", *Нова зоря*, ч. 44 (16 червня 1935), стор. 6-7.

Бандура, О. М., *Теорія літератури*; посібник для вчителів. Київ: Радянська школа, 1969.

Белый, Андрей, *Мастерство Гоголя*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1969.

Bojcun, Anna Maria, "Ulas Samčuk as Artist and Chronicler", Diss. Syracuse, 1964.

Booth, Wayne C., *The Rethoric of Fiction*. Chicago: The University of Chicago Press, 1961.

В., О., "Шельменко національним героєм", *Гомін України* (15 грудня 1948).

Wellek, Rene, *Concepts of Criticism*. New Haven: Yale University Press, 1963.

______, *Discriminations: Further Concepts of Criticism*. New Haven: Yale University Press, 1970.

Wellek, Rene and Austin Warren, *Theory of Literature*. New York: Harcourt, Brace and Co., 1956.

Выготский, Л. С., *Психология искусства*. Москва: Издательство Искусство, 1968.

Голобуєва, З. С., *Український радянський роман 20-их років*. Харків: Харківський університет, 1967.

Горбач, Анна Галя, "Українська література в післявоєнних німецьких перекладах", *Сучасність*, р. 3, ч. 1 (січень 1963), 40-55.

Державин, Володимир, "Проблема клясицизму та систематика літературних стилів", *МУР: Мистецький літературний рух*, 2 (1946), стор. 19-36.

______, *Три роки літературного життя на еміґрації, 1945-1947*. Мюнхен: Академія, 1948.

Дивнич, Юрій, "Чотири профілі", *Українські вісті* (Новий Ульм), чч. 2-3 (січень 1948).

"До 25-річчя творчості письменника Уласа Самчука," Наш вік (24 листопада 1951).

Донцов, Дмитро, Дві літератури нашої доби. 2. вид. Торонто: Гомін України, 1958.

______, "Лист до голови МУР-у п. У. Самчука", Орлик, Бад Райхенгалл: 1947, стор. 14-18.

Eastman, Richard M., A Guide to the Novel. San Francisco: Chandler Publ. Co., 1965.

Жила, Володимир, "Чи здобуто світову позицію", Північне сяйво, 2 (1965), 145-149.

Зеров, Микола, До джерел; історично-літературні статті. Краків: Українське видавництво, 1943.

Ісаїв, П., "'Волинь' Уласа Самчука", Дзвони, чч. 8-9 (1934).

К-ий, Іван, "Літературні сильветки", Слово, I (1962), 326-331.

Калениченко, Н. Л., Українська проза початку XX ст. Київ: Наукова думка, 1964.

Костецький, Ігор, "Стаття про роман", Українська літературна газета, р. 4, чч. 11 і12 (листопад і грудень 1958).

Костюк, Григорій, "Українська еміґраційна проза за 1965 рік", Нові дні, р. 17, чч. 196 і 197 (травень і червень 1966).

Кошелівець, Іван, "Українська революція у дзеркалі хутора", Українські вісті (Новий Ульм, 16 грудня 1948).

______, "Якою є наша література на еміґрації", Українська літературна газета, р. 4, ч. 9 (вересень 1958), 1-2.

Кравченюк, Осип, "Україніка західно-европейськими мовами від 1945 по 1962", Слово, 2 (1964), 336-367.

Кравців, Богдан, "Повість про Дермань і його 'бригаду вогню'", Свобода (3 червня 1959).

Левченко, Михайло, Роман і сучасність; до проблеми українського радянського роману. Київ: Державне видавництво художної літератури, 1963.

Лесин, В. М. і О. С. Пулинець, Словник літературознавчих термінів. 2. вид. Київ: Радянська школа, 1965.

М., К., "III з'їзд МУР-у", Арка, ч. 5 (1948), стор. 64.

М., О., "Десятиліття 'Волині' Самчука", Краківські вісті, р. 4, чч. 274, 275 і 276 (8-22 грудня 1942).

Маланюк, Євген, "Книга - 'Волинь' ч. I", Вісник, 12 (грудень 1934).

_____, "Улас Самчук - Волинь II", Вісник, 1 (січень 1936).

Мельничук, Юрій, Поріддя Юди; памфлети. Львів: Книжково-художне видавництво, 1958.

Мох, Олександер, "'Чого не гоїть вогонь'; різні такі міркування", Світло, р. 23, ч. 2 (лютий 1960), 85-88.

Оглобин-Глобенко, Микола, Історично-літературні статті. Мюнхен: Ціцеро, 1958.

Одрач, Федір, "Новий роман Уласа Самчука", Вільне слово, чч. 27 і 28-29 (4 і 11 липня 1959).

Olynyk, Roman, "Literary and Ideological Trends in the Literature of Western Ukraine, 1920-1939", Diss. Montreal, 1962.

Пастернак, Євген, "Слово від громадянства", Наша мета (1-22 грудня 1951 і 5 січня 1952).

Полтава, Леонід, "Повість про людську гідність", Свобода, ч. 158 (18 серпня 1959).

Приходько, Микола, "Улас Самчук: 'П'ять по дванадцятій'", Свобода (22 жовтня 1954).

Родько, Микола Дмитрович, Українське літературознавство в Західній Україні, 1920-1939. Київ: Радянський письменник, 1964.

Романенчук, Б., "Поворот до вчорашнього, або 'Чого не гоїть вогонь'", Київ, ч. 6 (листопад-грудень 1959), стор. 27-33.

Romberg, Bertil, Studies in the Narrative Technique of the First-Person Novel. Stokholm: Almquist & Wiksell,1962.

Рудницький, Михайло, "Волинь - повість Самчука", Діло, ч. 246 (15 вересня 1934).

Самчук, Улас, "Велика література; з матеріялів з'їзду конференції МУР-у", МУР: Мистецький український рух, 1 (1946), стор. 38-52.

_____, "Відкритий лист до д-ра Остапа Грицая", МУР: Мистецький український рух, 2 (1946), стор. 97-100.

_____, Віднайдений рай; короткі оповідання. Львів: Вісник, 1936.

______, Волинь; роман. 3. вид. 3 томи. Торонто: Київ, 1965-1969.

______, Гори говорять; роман. 2. вид. Вінніпеґ: Новий шлях, 1944.

______, Кулак; роман. Чернівці: Самостійна думка, 1937.

______, Марія; хроніка одного життя. 3. вид. Буенос Айрес: М. Денисюк, 1952.

______, На білому коні, Нью Йорк: Сучасність, 1965.

______, На твердій землі; роман. Торонто: Українська кредитова спілка, 1967.

______, Неопубліковані матеріяли, лист до п-і Анни Марії Бойцун. Торонто (8 грудня 1963).

______, Ост: Морозів хутір; роман. Реґенсбурґ: М. Борецький, 1948.

______, "Про прозу взагалі і прозу зокрема; до проблеми нашої літературної прози", Слово, 2 (1964), 198-207.

______, П'ять по дванадцятій; записки на бігу. Буенос Айрес: М. Денисюк, 1954.

______, Сонце з заходу. Джерзі Ситі: Свобода, 1948.

______, "Творчість і стилі", Слово, 3 (1968), 485-492.

______, Темнота Ост II ; роман. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1957.

______, Чого не гоїть вогонь. Нью Йорк: Вісник, 1959.

______, Юність Василя Шеремети; роман, I і II. Мюнхен: Прометей, 1947.

Sanders, Thomas E., The Discovery of Fiction. Glenview, Ill.: Scott, Foresman & Co., 1967.

Сварог, Вадим, "Вдоволений вдоволенням примірник елеґанції; Улас Самчук, 'На твердій землі'", Нові дні, р. 19, ч. 221 (червень 1968), 8-14.

Славутич, Яр, "Огляд українських видань у Канаді", Північне сяйво, 4 (1969), 150-158.

Т., О., "Карієра куркуля" Листи до приятелів, р. 6, ч. 4 (квітень 1958), стор. 6-8.

______, "Повість про боротьбу за свободу", Листи до приятелів, р. 7, ч. 11 (листопад 1959), стор. 10-12.

Тарнавський, Остап, "Традиція Кожом'яки; дещо про органічні джерела й паралелі в творчості Уласа Самчука", Слово, 1 (1962), 332-341.

______, "Чи мовчала українська муза під час війни", Сучасність, р. 11, ч. 1 (січень 1971), 27-34.

Thrall, William Flint and Addison Hibbard, A Handbook to Literature; revised and enlarged by C. Hugh Holman. New York: The Odyssey Press, 1960.

Томашевский, Б., Теория литературы; поэтика. 4. изд., New York: Johnson Reprint Corp., 1967.

"Улас Самчук про свою поїздку, твори і літературу", Ми і світ, 10 (1955), стор. 8-12.

Foster, E., M., Aspects of the Novel. New York: Harvest Book, 1927.

Чапленко, Василь, "Десять сторінок роману і ще дещо", Нові дні, р. 9, ч. 102-103 (липень-серпень 1958), 11-15.

______, "Про історію українського еміграційного письменства, Нові дні, р. 24, ч. 281 (червень 1973), 19-22.

Цвіркунов, В., Сюжет; деякі питання теорії. Київ: Академія наук УРСР, 1963.

Шевельов, Юрій, "Троє прощань і про те, що таке історія літератури", Слово, 3 (1968), 476-484.

Шевчук, Григорій, "Ідеї і люди", Наш вік (23 квітня 1949), стор. 4-5.

______, "Улас Самчук", Українська трибуна (3 січня 1947), стор. 2-3.

______, "Хутір, революція, імперія, людина", Час (23 січня - 4 лютого 1949).

Шерех, Юрій, Не для дітей; літературно-критичні статті й есеї. Нью Йорк: Пролог, 1964.

______, "Року Божого 1947", Нові дні, р. 2, ч. 15 (1951), 14-20.

Шкловский, Виктор, Тетива; о несходстве сходного. Москва: Советский писатель, 1970.

Юриняк, А. "Зловісна безстилевість герої українського села в ролі універсальних суперменів ", Нові дні, р. 12, ч. 141 (жовтень 1961), стор. 25-26.